

DERKOVITS GYULA MŰVÉSZI PÁLYAFUTÁSÁNAK SAJTÓ- VISSZHANGJA 1934–1937

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: TÍMÁR ÁRPÁD

NEKROLÓGOK – 1934

Derkovits Gyula festőművész meghalt. A szegény emberek betegsége, a tüdővész vitte halálba harminckilenc éves korában Derkovits Gyulát. Nyomora miatt nem tudta magát gyógyítani, hiszen még a legszükségesebbet sem tudta megkeresni festészetével. Felesége mosást vállalt, hogy legszűkösebben meglegyen mindennapi betevő falatjuk. Pedig Derkovits egyike volt a legtehetségesebb festőinknek. Asztalosinasnak készült, a festést, a rajzot autodidakta módra sajátította el, majd Kernstok Károly iskolájában képezte magát tovább. Több gyűjteményes kiállítást rendezett, nagyobb kompozíciója feltűnt a legutóbbi Nemzeti Képzőművészeti Kiállításon és néhány képe szerepel a mostani velencei kiállításon is. Temperával festett, nemcsak mert ezen a nyelven fejezik ki modern festőink látományaikat, hanem mert ez olcsóbb is. Nem esett szertelenségekre; fakó, rőt színei, dekoratív rajzai keleti hatásokra valók. A munkát, a nincstelenség nyomorát fejezték ki képei, melyeken nem egyszer a művészi hatás fokozására, belső ellentmondásként az arany és ezüst is csillogott. Nem kereste az érvényesülést, gőgös proletárnak vallotta magát, aki nem egyszer a segítő kezet is visszautasította. Néhány képét az állam és a főváros vette meg.

(Budapesti Hírlap, 1934. jún. 20. – 10.)

Derkovits Gyula festőművész a múlt éjszaka, Budapesten, negyvenéves korában meghalt. Ez a halálhír nem azért fájdalmas elsősorban, mert korai halálát egy tragikus élet vigasztalan szomorúsága és nyomorúsága előzte meg, hanem mert az elhunyt művésszel a *modern magyar képírás egyik legnagyobb és legkomolyabb értékét veszítette el*. Hiszen ha fél kezem ujjain összeszámlálom a mai, korszerű magyar piktúra legsúlyosabb vezető egyéniségeit: Derkovits neve nem hiányozhat közülük. Legalább tegnap ez még így volt. Annál inkább *hiányzik* most, amikor művészi munkaereje teljében, váratlanul befejeződött hányatott élete, s az új magyar piktúra vezérkarának válogatott együttese egy igaz, mély, tiszta művésszel lett szegényebb.

Riport számára bizonyára szomorúan érdekes művészpálya volt Derkovits Gyuláé. Tizenkét-tizenöt év előtt – amikor elindult s a műértők szűk körének becsülő

megértését szinte egyszerre elnyerte – a szegénységből jött és haláláig megmaradt az érvényesülést bénító napi kenyérgondban. Az autodidakta és az alacsonyabb osztály kettős hendikepjétől korán kifejtett védekező gesztusa: a túlzott művészgőg, a panaszt lenyelő, néma elzárkózás és egészen a vadságig fokozódó bizalmatlanság még nehezebbé tette helyzetét. Sokszor még azok részére is, akik segítségére próbáltak lenni. Mint ember, a boldogtalanok, a „megszomorítottak és megalázottak” keserves életét élte, hol kényszerű, hol dacosan vállalt nélkülözések közepette. Csodával határos rejtély, hogy ilyen nyomasztó sors nem örölte meg benne a művészt. Irtózatossá nyomorította fölött győzedelmeskedett páratlan művészi heroizmusa. Az a szent vagy őrült megszállottság, az a törhetetlen elhivatottság-érzés, amely minden szava mögött ott izzott és diadalmasan lángolt föl egyre érettebb, egyre egyszerűbb és nagyvonalúbb vásznain. Nehezen, vívódva dolgozott, de ahány kép az utóbbi időben kikerült keze alól, közeljárt ahhoz, amit remekműnek neveznek. Az „Anyaság”, a „Hídépítők”, a „Téli őrház” s néhány csodálatos önarckép, muzeális becsű dokumentuma eredeti, elmélyült tehetségének. Nagy grafikai sorozata pedig – amely eddig még nem került kiállításra – még meglepőbb, kivételes művészi értékeket rejt.

Derkovits művészetében különös harmóniában egyesül a tárgyi előadás a dekorativitással. Lefokozott színskálája és síkformáinak monumentális leegyszerűsítése mintha a *freskó* után való vágyakozására árulkodna. Sajnos ilyen feladathoz sohase jutott. Azonban önmaga zavartalan kifejezéséhez így is csaknem teljesen elérkezett ez a fiatal mester, akinek korai halála pótolhatatlan veszteséget jelent a modern magyar művészet életében. Szegény Derkovits Gyulát megölte elgyötört, elgyöngült szíve. De ez a szív végeredményében mégiscsak egy méltatlan életforma szenvedései során veszítette el ellenálló képességét. Holott *a meg nem alkuvo művész*, aki volt, mást, többet, jobbat érdemelt volna...

Ne szépítsük a dolgot: körülbelül éhen halt, miközben az új magyar művészet történetébe felejthetetlen szép, megkapó alkotásokkal írta be nevét.

K. A. [Kárpáti Aurél]: *Derkovits Gyula halála*. (Pesti Napló, 1934. jún. 20. – 11.)

Derkovits Gyula festőművész meghalt. Ma hajnalban meghalt Derkovits Gyula, a fiatal festőművészgárda egyik legnagyobb tehetsége és ígérete. Halála tulajdonképpen egy részletekben lezajló tragédiának *utolsó fejezete* volt. Ez a különös, furcsa ember, aki soha senkitől nem kért és nem fogadott el támogatást, *a legsötétebb értelemben vett nyomorban élt*. Végigküzdötte a háborút, *több sebet kapott, megrokkant*, és ezzel a hendikeppel kezdte meg művészi pályafutását. Már első rajzaival is feltűnt, mert valami egészen *különös egyéni íze és zamata* volt minden kezevonásának. A hosszas nélkülözéstől meggyengült szervezetét most influenza támadta meg. *Betegségében is hajthatatlan volt, nem engedett orvost magához*. Ma hajnalban véget ért hosszú szenvedésekkel teli élete. Kevés számú barátai és művészetének értékelői most azon fáradoznak, hogy a temetési költségeket előteremtsék.

(Uj Nemzedék, 1934. jún. 20. – 3.)

Derkovits Gyula meghalt. A magyar művészetet nagy gyász, az egész magyar kultúrétet mélységes szégyen érte. Nélkülözésben töltött élet, embertelen nyomorgás után tegnap éjjel kiadta fáradt lelkét a legszebb magyar művésztehetségek egyike, Derkovits Gyula. Élete minden időkből példája lesz az ideális célra néző és minden egyébről lemondó heroikus művészetnek. Gyermekien tiszta lélekkel járta meg a nyomorúság minden stációját és tiszta lélekkel költözött az örökkévalóságba. Ilyen tehetséget azonban annyira elhagyni, annyira nem ápolni, olyan korán, művészi képességeinek olyan teljességében pusztulni hagyni, olyan nemzeti szégyen, amelyre nincsen mentség.

Derkovits Gyula csodálatos esete volt az autodidaxisnak. Szegény szülők gyermekének született, akik az asztalosmesterséget tanlatták meg vele. Mint asztaloslegény keltette fel figyelmét Kernstok Károlynak, aki akkoriban egy szabadiskolában korrigált. Attól fogva a maga tehetsége és a lelkében élő erkölcsi törvény volt nevelője. Sokáig megérezte munkáin, hogy kevés volt az, amit megtanult. Önmaga könnyörtelen fegyelmével, akarattal és hittel azonban fokról fokra megtanulta művészetének mesterségét, s éppen a legutóbbi években egyre teljesebbé, egyre egyénibbé és eredetibbé érett a művészete. Elkínzott lelke mintha kisimult volna: fájdalmas tehetetlenségtől torz ábrázolatai megvilágosodtak, szinte harmonikussá enyhültek. Minden jel szerint nagy művész volt kialakulásában. De a megviselt test nem bírta a durva élettel való küzdelmet. Mindössze harminckilenc éves volt.

(Ujság, 1934. jún. 20. - 8.)

Meghalt. Nyomorult kis szobában, amelynek bérét nem tudta fizetni, csontig lesóványodva, lelkében művészi álmokat melengetve, zokogó feleség oldalán meghalt Derkovits Gyula, a tehetséges magyar festő. Halálának oka: nyomor. Halálának oka: részvétlenség, elhagyatottság, ridegség. Halálának oka: a társadalom, a kor, amelyben élt, és amelyben élni nem tudott. Halálának okai mi magunk vagyunk, valamennyien. Meghalt.

Egyre magasabbra lépve művészi fejlődésének útján, egyre tisztultabban, egyre megvilágosodottabb lélekkel, egyre érettebb alkotásokkal állt szembe az őt egyoldalú, kegyetlen párviadalra kihívó magyar étellel. A nyomor és reménytelenség nem döntötte le benne művészi meggyőződéseit. Egyik lakásból kidobták, kilakoltatták, meghúzódott egy másik odúban. Ha pénzhez jutott, nem kenyeret vett rajta, hanem vásznat és festéket. Összeszorított foggal, büszkén, hivatásában pillanatig meg nem inogva hágott feljebb és feljebb, a klasszikusok színvonalára. S egyre lejjebb, a feneketlen nyomorba.

Meghalt.

Freskóstílusú volt és nem adtak neki falat. Kiállított hosszú idők óta és nem adtak neki díjat. Képeit nem vásárolták meg. Sem a népjóléti minisztériumban, sem máshol. Minden másnak jutott, neki csak a hit, a rettenthetetlen akarat, fekete

sorsa tudata és vállalása maradt. Amikor fedett uszodákra – ámbár elismerjük, hogy fontosak –, futballmeccsekre és pólókra száz- és százazrek mennek. Amikor rossz szobrok csapatai silbakolnak az utcán, neki, a nagy művésznek fillérek sem jutottak...

Meghalt.

Mert ebben a korban nincsenek Borgiák, akik tirannusi hatalommal, de a művészetet értő lendülettel két marokkal szórnák a hiú értékeket örökkévaló értékekért. Nincs már II. Gyula pápa, aki bottal kergette állványaira Michelangelót. Nálunk szűkmarkúságot jelent a takarékoság és értékek tékozlását jelenti a bőkezűség. Ez a kor itt áll Derkovits Gyula halottas ágya mellett s a halott ráemeli ujját: „Tetemre hívlak!” Ebben a megértés nélküli, sivár, szűkmarkúan tékozló korban élt és dolgozott hittel, reménytelenül a művész.

És meghalt.

Tudjuk jól, szegények, sőt rongyosak vagyunk. Nem kell ezt szégyellnünk. Bátran vállaljuk a nélkülözést, a rongyosságot, a legsivárabb szegénységet. Nem megalázó e szegénység, királyi mivoltunkban, magyar lelkeségünk nagyságában a koldussors nem alázhat meg bennünket. De ebben az országban pusztá kenyerének és fedelésének kell lenni a legszegényebb kubikosnak, napszámosnak, sőt munkanélkülinek is. Mert ebben az országban akkor is jut egy falat kenyér minden fejre, ha egy éven át szárazság és tűzvész pusztít el minden szál gabonát és minden fészekalja burgonyát. Ebben az országban a legkisebb veréb sem eshet le a fáról táplálék híján. Hát még akkor egy művész, egy nagy művész, a magyar szellem pótolhatatlan megnyilatkozása!

És meghalt.

Akkor halt meg, amikor mindnyájan hirdetjük, hogy össze kell gyűjtenünk minden morzsát, ki kell tapintanunk a csonka határokon innen és túl minden magyar szándékot, le kell fúrunk a föld alá és fel kell mennünk a levegőbe, hogy összeszedjünk, összemarokoljunk s a magunkévá tegyünk minden használható értéket. Amikor egy ország visszhangzik a hidasi harang kongásától és a pusztuló nép vészkiáltásaitól. Akkor halt meg...

Meghalt.

(Magyarország, 1934. jún. 21. - 1.)

Derkovits Gyula, a festő csendben, szerényen és nyomorban halt meg – pontosan úgy, ahogy élt. Ne szépítsük a dolgot: Derkovits Gyula éhen halt. Az utóbbi időben hetenként három pár virslit fogyasztott el, feleségével együtt, némi kenyérrel és pár darab burgonyával.

Festett néhány képet, melyeket sohasem felejt el az, aki látta, magát a festőt azonban meglehetősen elfelejtették. Szín- és formamegoldásait méltányolták, de kalória-megoldásait nem tartották fontosnak. Naponta egy fél virsli még a legnagyobb tehetségű művésznek is kevés. Derkovits Gyula először belebetegedett, aztán behalt ebbe a diétába, melyet a romantika korpulensebb rajongói még ma is szívesen neveznek bohém életnek.

Nem ismertem személyesen Derkovits Gyulát, de láttam néhány képét, és ezek sokkal többet árulnak el személyéről, mint egy-egy felületes beszélgetés. Több évvel ezelőtt egy „Utolsó vacsora”-ját láttam. Modern vagy – ha úgy tetszik – örök tartalmat adott e biblikus tárgynak. Törődött emberek ültek az asztalnál, parasztnak, munkásoknak látszottak. Fásult keserűség, végtelen reménytelenség ült az asztal körül. Az idén egy nagy kiállításon két festménye tűnt fel. Vándor artistákat ábrázolt az egyik; ennek a hangulata, ha lehet, még keserűbb és még reménytelenebb volt. A másik képen hidat építettek. Erő feszült a dolgozó testekben, és az acél céltudatosan csillogott. Ebből a három képből, azt hiszem, megismertem Derkovits gondolkodását. Megtudtam belőlük azt is, hogy ez a művész nemcsak nagyszerű festő, hanem költő is, sőt, ami még ennél is több, ember. Sohasem láttam őt, magánéletéről semmit sem tudtam, de ettől kezdve Derkovits, a festő és az ember, jelentett valamit számomra. Időnként, egészen váratlanul, eszembe jutott. Tudatom felszíne alól néha felbukkant „az az ember, aki azokat a képeket festette”. Megnyugtató a tény, hogy van egy ilyen festő. Halálának tragikus híre megdöbbenett és fájt, de sajnos nem lepett meg. Úgy hatott, mint egy szörnyű, de logikus fordulat, melyre lelke mélyén már régóta számított az ember.

Ez a legszívárbab az egészben, ez az „előre tudtam”-hangulat, amellyel ma ilyen emberek katasztrófáinak hírére fogadják. Nyomorban elpusztuló írók, művészek és más emberek – ez, úgy látszik, lassanként éppoly kevésbé rendkívüli jelenség lesz, mint háborúban a srapel- vagy gázhalál. Ugyanazok a társadalmi erők, melyek valamikor felépítettek egy bizonyos anyagi és szellemi kultúrát, most elpusztítják vagy legalábbis veszni hagyják saját építményüket. Fellendültek és építettek, sok búzát, sok kávé, sok művészt, sok munkaerőt termeltek, most pedig elégetik a búzát, tengerbe öntik a kávé, nyomorban hagyják a művészeket, a sok „felesleges” munkaerőt pedig talán majd elküldik a háborúba. Valamikor sok festő kellett, és lett is sok festő. Most itt áll a sok festő, és senki sem törődik velük. Több-kevesebb kivétellel a búza és a kávé sorsára jutnak. Ezt közgazdasági nyelven úgy hívják: árutermelés. Nem a közvetlen fogyasztás számára termelünk, hanem egy rejtelmes lény, a Piac számára. A Piac pedig furcsa és értelmetlen dolgokat művel néha. A Piac nem ismer búzát, kávé vagy festőt – a Piac csak árut ismer, és rulettezik vagy bakkozik vele, mint a zsetonnal. Derkovits Gyula tragédiája tehát magyarul így hangzik: árutermelés.

De a festő tehetsége nem csupán áru, melyet hol a piacra dobnak, hol pedig félre, hanem maga is árutermelő. A festők az utolsó száz-százötven év alatt áttértek az árutermelésre. Nemcsak közvetlen rendelésre dolgoznak, mint azelőtt, hanem raktárra.

A nagy művészeti virágkorokban, például a reneszánsz idején, a festő csak azt a képet festette, amit megrendeltek nála: oltárképet a templomba, arcképet vagy díszítő freskót a rendelő magánházába. A kép nem volt öncélú: valamilyen más, nem művészi természetű igényt elégített ki, elsősorban a vallásos szükségletet. „Ancilla theologiae” volt, a vallás szolgálója, egy mozgalom, egy nagyszabású ideológia hirdetője és előrevívője. A színek és formák szépsége, a valóörök sokfélesége, a fény és az árnyék izgalmas játéka csak eszköz volt a társadalmi vagy szellemi tartalom szolgálatában. Nem tartozik most ide annak a sokféle tényezőnek a kutatása, mely az esz- közt öncéllá tette. Az árutermelési rendszer nagy fellendülése egy időre lehetővé tette

azt a meglehetősen természetellenes helyzetet, hogy rengeteg festő rengeteg képet fessen, megrendelés nélkül, a Piac számára, ideológiai tartalom nélkül, csak magukért a színekért, a formákért. A modern piktúrának ez a hatalmas tévedése megteremtett egy sereg halhatatlan remekművet – de azért végzetes csapást mért önmagára.

Remekművek még ma is születnek, de ezeket a remekműveket csak kevesen tudják igazán értékelni és élvezni. A kép, melyet önmagáért festettek, nem tömegcikk. A „l'art pour l'art” festmény nem olyan általános, emberi hatású, mint a zene. A színek és formák vizuális költészetének élvezése a szellemi kiválasztottak intellektuális élménye. A nagy tömegekre mindig csak annak a piktúrának volt igazi hatása, amely valami nagy tömegeszmet szolgált, mint például a reneszánsz vallásos festészete. A szellemi kiválasztottak viszont, úgy látszik, nem nagyon szaporodnak mostanában, a megmaradóknak pedig kevés a pénzük. Akiik még vehetnek képet, rendszerint a giccset szeretik, de gyakran még arról is lemondanak, és ha már mindenáron mecénási tevékenységre szorítják őket, akkor, kultúrájuknak megfelelően, inkább vállalkoznak a sport-mecénási szerepre. A festők nagy tömegét, melyet tegnapelőtt és tegnap életre hívtak, ma cserbenhagyják.

Mi lesz tehát a festők nagy részének sorsa? A lehetetlent is meg kell kísérelni, hogy emberibbre és gondtalanabbra forduljon. De egy bizonyos: nagy tömegei csak akkor lesznek ismét a piktúrának, ha megint valami nagy emberi eszme hordozójává lesz. Derkovits Gyula kezdett elindulni ezen az úton. Képein érezni lehetett, hogy festés közben más is érdekli, mint a szín és vonal problémák. A kilakoltatás, az éhezés, a nyomor, a mai művészek mindennaposnak induló tömegtragédiája lehengerelte és megakadályozta, hogy végigjárja útját. Más művészeknek kell a nyomába lépniük. A festészetnek – a fény, az árnyék és a perspektíva problémáinak kutatása és megoldása után – most fel kell fedeznie és ki kell fejeznie mindennek értelmét és célját: az embert.

Bálint György: A festő halála. (Pesti Napló, 1934. jún. 24. – 14.)

Művészetetés. A művész csak művész volt. Nem volt sem „menekült”, sem minisztertestvér. Befolyásos újságíró sem volt. Csak csodálatos álmokat álmodott és belerokkant az élet-gondokba. Kiesett a fáklya a kezéből, nem tudja már magasra tartani, aminthogy egész életében mind a két kezével tartania kellett magát, hogy bele ne zuhanjon a napi gondok világosságot és tüzet fojtó sarába. Mind a két kezével kapaszkodnia kellett, hogy fölszabadulhasson a kenyérszerző munka köznapi robotja alól, hogy kiszabaduljon hivatásának betöltésére a gyárból, műhelyből, ahová kasztrendszerünk besorozta őt. Onnan indult el, hogy az emberiségnek többet, jobbat, szebbet ajándékozzon, mint milliányi szürke társa a robotban.

Derkovits Gyula művész volt. Lelkendező örömmel vagy fintorgató fanyarsággal: de el kellett ismerni azt, hogy művész. De ez az elismerés nem jelentett kenyeret; lemondást és aszkézist jelentett csupán. A pénz és hatalom gonosz öregjei anyagiasságának diadalát jelentette az örökifjú művésznek a földi problémáktól messze magasan szárnyaló lelke fölött. *És Derkovits Gyula meghalt 39 éves korában.* Itt hagyott egy világot,

amelynek szépség- és örömidéáljai nem keresik a művész útját. Szombaton délután már el is temették. Koporsója mögött néhány művészta, néhány proletár férfi és nő képezték a kíséretet. *A hivatalos Magyarország halálában is adósa maradt. Márfy Ödön* megrázó hangú búcsúztatóban tárta föl életét. *Egy művész sorsában a művész sorsát. Kéthly Anna* elvtárs a proletársorsból származott művésztől proletártestvérei gyászával köszönt el. És amikor elhangzott a koporsó fölött a mi köszöntésünk, lehajtott fejjű és fájdalommal telt szívű sokaság suttogta utána: „Barátság – testvér!”

(Népszava, 1934. jún. 24. – 11.)

Modern művészetünk nagy veszteséget szenvedett *Derkovits Gyula* halálával, hiszen az ifjabb gárdának ő volt a legnagyobb erőssége. Festészete minden részében eredeti volt, énjének, világszemléletének hamisítatlan tükre, olyan őszinte, mint kevés másé. Tehetsége fokról fokra nagy lendülettel fejlődött s míg eleinte inkább lírai hangulatú, legutóbb sok művén erőteljesen monumentálissá alakult. Ezt pedig nem más festők tanulmányozásának köszönhetette, hanem egészen önmagának, annak a rendíthetetlen hitnek, amely a művészethez kötötte s amely egész énjét betöltötte, egyetlen irányítója volt. Ezért a külső világgal, festőtársaival való kapcsolatát mellékesnek tekintette, nem is volt senki, akihez tartozónak érezhette magát, érintkezésében is inkább érdes volt, semmint simulékony. Az élet kemény iskolája bizalmatlanná tette az emberekkel szemben. Asztalosinas-sorból lett művésszé, végignyomorogta fiatal életét, súlyos betegségeken esett át, képeit, amelyek nagy sikert arattak művészek körében, csak itt-ott s nehezen tudta eladni, úgyhogy a mindennapi kenyérért való gond szinte állandó volt abban a végtelenül szerény otthonban, amelyben képeit festette s amelyben az életért való keserves küzdelmet hűségesen megosztotta vele védőangyala, felesége. De bármily siváran is folytak életküzdelmei: megbéníttatlan eréllyel építette fel művészi stílusát. Képei, amelyek ily viszonyok közt születtek, az élet hajótöröttjeit, a sors rabszolgáit, az ember küzdelmeit tárják elénk, nem valamely elbeszélő beállításban, hanem forró közvetlenséggel. Rőt, rozsdaszínű, barna, szürke és ezüst színharmoniókból szötte össze legtöbb munkáját, pusztán festői eszközökkel tolmácsolva az élet bánatát. E művei már korán megragadták a hozzáértőket, megbecsülték, utóbb nagyra is tartották képeit, de ebből a becsülésből vajmi kevés juthatott kifejezésre eladás alakjában. Hogy mekkora értéket ösmertek föl benne, annak tanúbizonysága az, hogy a mostani velencei kiállításon három képpel is szerepel. Egy művét megszerezte a Szépművészeti Múzeum.

Derkovits Gyula Szombathelyen született 1894-ben. [...] 1932-ben a Tamás Galériában már mint a legjobb által elösmert, kiforrott művész mutatkozott be. Közben szorgalmasan kiállított valamennyi kiállító-helyiségünkben. Mindezzel nem sokat nyhított nyomorán, amelyet tetézett az is, hogy egy ideig tüdőbaj, utóbb gynomorfekély kínozta, mindennek ellenére szorgalmasan dolgozott. Június közepe táján újra betegeskedett, láz bántotta, június 18-án pedig hirtelen halál vetett véget küzdelmes életének budapesti otthonában.

[Lyka Károly]: *In memoriam. Derkovits Gyula.* (Magyar Művészet, 1934. X. évf. 6. sz. 189.)

Küzdelmes élet után negyvenéves korában meghalt Derkovits Gyula, mai festészetünk egyik legérdekesebb és legkiemelkedőbb egyénisége. Nagy nyomorúságban élt, mert nem tartozott a közönség kegyeltjei közé, művészetét alig egy-két műbarát támogatta. Izgatott lelkű, önmagával és az egész világgal állandóan vívódó lélek volt, aki egy pillanatra sem tért le arról az útról, melyet ihletése eléje írt. Alulról jött, mint asztaloslegény kezdte küzdelmét az étellel, de két évtized alatt felküzdötte magát korunk művészeti lelkiségének egészen kivételes magaslataira. Olyan választékos szenzibilitásig jutott el, amely szinte párját ritkította, olyan egyéni kifejezési módokig, amelyek teljesen elválasztják ama kortársaitól is, akik az övéhez hasonló törekvések szolgálatába állottak.

Mélyen érző lírai lélek volt, aki teljesen álomlátásainak élt. Abban a nagy változásban, mely a naturalista-impresszionista festészet nagy diadalai után egy mélyebbre markoló irányt juttat napjainkban diadalra, Derkovitsnak igen kiemelkedő hely jutott. Kezdetben ideges és nyugtalan szembefordulással kereste magamagát, átesett az expresszionizmus tartalmi és formai válságain, de a legutóbbi években csodálatosan lehiggadt, megteremtette a maga egészen különálló álomvilágát, amely egy mindenki elől elzárkózó és sokat szenvedő embernek líráját sugározta. A Tamás-galériában pár év előtt látott kiállítása már valóságos eseményszámba ment. Halványas színekkel festett álmképeket láttunk ott tőle, amelyek színbeli szépsége, kompozíciós finomságai, mély és gyöngéd érzelmessége felejthetetlen maradt számunkra. De ez a kiállítás és eredményei nem jelentettek megállást. Tehetsége állandó fejlődést mutatott. Mondanivalói súlyosabbakká váltak, formaadása monumentálisabb vonásokat mutatott, amit az 1934-es kiállításán és a legutóbbi nemzeti kiállításon is meglepődve kellett észrevennünk. Azt kellett hinnünk és remélnünk, hogy Derkovits Gyulának nagy szerep fog jutni abban a mélyreható átalakulásban, mely festészetünk mai víziós irányát nagystílusúen foglalja majd össze, de halála kettészelte pályáját, mely annyira felfelé ívelődött.

Farkas Zolán: *Derkovits Gyula (1894-1934).* (Nyugat, 1934. júl. 1-16. XXVII. évf. 12-13. sz. 83-84.)

ÍRÁSOK AZ ERNST MÚZEUM HAGYATÉKI KIÁLLÍTÁSÁRÓL

Az Ernst Múzeum kiállítása új művészt iktat be a magyar festészet értékei közé. Derkovits Gyula piktúrája csak ezen az emlékkiállításon bontakozik ki valódi formájában tragikus háttérével és kivételesen egyéni artisztikumával együtt. Meghatótan állunk az élete delén elköltözött festő alkotásai előtt, aki mélyről jött és akinek tragikuma az volt, hogy festészete nem talált elég méltánylást abban a körben, ahová nagy értékei miatt tartozott. Derkovits életkörülményeivel megmaradt utolsó pillanatáig a proletársorban, ez év júliusában vitte el régi tüdőbaja és nagy nyomora.

Pályája tele volt nélkülözéssel, a nincstelenek örökös lemondásával. Asztalosmesterséget tanult, három elemít végzett, a festészet alapelemeit pedig Kernstok Károly iskolájában sajátította el. A világháborúban kétszer súlyosan megsebesült és az utána következő forradalmak őt is magával sodorták. A forradalmaknak leginkább az elégedetlen félműveltek lettek a hívei, és Derkovits szelleme is fölujjongott, mikor a vörös örvény szakadékaik megnyíltak. Ideális, de meggondolatlan lelkülete ebben látta a megváltást, itt kereste proletár testvérei sorsának javulását, és ennek szolgálatába akarta állítani festői tehetségét is. Egyike volt az elsőknél, aki tudatosan szembe helyezkedett a l'art pour l'art szellemével, a művészetben csak propaganda eszközt látott szociális eszméinek támogatására. Szerencsére a művész elfojtotta benne az agitátort, a tehetséges festő felülkerekedett a dilettáns gondolkodón és így alkotásai-ban is veszélytelen, de annál eredetibb látományokká váltak a célzatos eszmék. A jól táplált, pohos polgárok, akiket a társadalom élősdiének kívánt feltüntetni, Toulouse-Lautrec szerű groteszk artisztikumot nyertek ábrázolásaiban. Aki ilyen megkapóan karakterizál és aki művészetében a valóságot ilyen szabadon alakítja, annak képei már nem döngetik a meglevő társadalmi rend alapjait, sőt látományai erejével magával ragadja a szemlélőt. A közönséges arcú proletárok, a verejtékes munka rabjai, a szükséglakások sivár szögletei önálló szépségeknél lesznek hordozói.

Izgatón érdekes Derkovitsot végigkísérni tizenöt éves fejlődése útján, hogy mint érkezett el egyéni, finom stílusához. A nagy teremben láthatjuk korai képeit, melyekben még robusztusabban, az olajfesték színeinek erőteljes kihasználásával építette fel tudatosan kompozícióit. Az ízlés azonban ekkor sem hagyta cserben, pedig festői kultúrája, tudása sokszor még fejletlen. „Halottsiratás” című képe az olasz quattrocento szobrászatának egyik kedvenc és jellemző ábrázolását, Krisztus siratását juttatja eszünkbe a kiterített halott aktjának exponált meztelenségével, vízszintes vonalával és a mögötte föl sorakozott siránkozók fájdalmas arckifejezésével. De ezeknek mély, hagyományos színakcentusaiból Derkovits fokozatosan kibontakozik. Kompozícióiban mindinkább függetleníti magát a figurális motívum teljes ábrázolásától, sőt később éppen a merész átvágásokkal, eltakarásokkal beszél el önálló mondanivalóit. Az emberi alak elveszti a környezet fölötti uralmát és egyenértékűvé lesz műveiben az őt körülvevő anyaggal, természettel. Lehet ezt szociális gondolkodására visszavezetni, a kollektív sorsközösség materiális földhöz láncoltságával, mi azonban éppen ellenkezőleg Derkovits képzelőerejének önállóságát látjuk benne megnyilvánulni. A természet neki csak matéria, belőle fejleszti ki fokozatosan ornamentális hatású motívumait. A hídépítést ábrázoló képén az ember semmivel sem fontosabb a vasszerkezetnél. Érdekes figyelemmel kísérni egyes kompozícióinak fejlődését, mint konkretizálódnak fokozatosan a föl rakott foltok figurális és egyéb motívumokká. Ekkor már temperával fest, de nem kedveli az egymástól elütő rikító színeket, hanem a halk, egymásba áramló tónusokat. A pirosoknak, a róteknek bámulatos skálájával rendelkezik, melyeket kellemes kékekkel, szürkékkel vegyít. A szürrealizmus anyagraktárától, a képre ragasztott sztaniolpapírosoktól vette át az ezüst és az arany szín diszkrét alkalmazását. Nem a pompát, az örömet szolgálják nála ezek a színek sem, hanem beleolvadnak a rótek és a szürkék finom összhangjába. Mégsem erőszakosak, sőt meglepően önkéntelen

hatásúak képei, mintha a természet véletlen kivágásai lennének, amelyek csak egyes részleteit mutatják az alakoknak. Néha a fejnek egy-egy darabját, a masírozó rendőröknek lábát látjuk, de mindez nem bántó, nem bevégzetlen, mert szerves részlete Derkovits sokszor kaleidoszkópszerű kompozícióinak. Máskor viszont emberfölötti méretekben ábrázolja a figurális motívumot, az arc egyik oldalát, de a monumentális méretek is megtölti emberi érzéseket kifejező festői és dekoratív tartalommal.

Bámulatos, hogy a proletár rögben gyökerező festőnek milyen finom volt az ízlése, tónus-kultúrája. Az életének egy részét Párizsban töltő Rippl-Rónai rafinált színérezékére emlékeztet Derkovits előkelő eszközökkel élő festőisége, pedig Bécsnél tovább nem volt soha életében. A rajz és szín nemes szövedéke teljesen ki van egyenlítve utolsó műveiben, a formák vonalai sokszor elfoszlanak, hogy álomszerűen adják a látománnyt. A valóság, az élet sötét oldalai megtisztulva jelennek meg önmagukért való vízióiban. Marx arcképe a proletárlakás falán, a vörösborítékos könyv a művész kezében már csak motívum, mely elvesztette szimbolikáját. Éppígy a Dózsa György lázadását ábrázoló, döbbenetes erejű fametszet-sorozatban is elsősorban a kifejezés megragadó lendületét, a kifejezés artisztikumát érezzük és csak mellékesen ijesztő tartalmát.

A kiállítás felőleli Derkovits java alkotásait, kivéve azt a néhány képet, amelyek őt az idei velencei nemzetközi kiállításon reprezentálják. Itt látjuk a Szépművészeti Múzeum tulajdonában lévő „Vasút mentén” című temperáját, amelyen a ködben szárguldó vonat ezüstös kerekei előtt egy munkáspár képe jelenik meg megkapó igazsággal – itt van önarcképeinek változatos sorozata, melyeken önmagát és feleségét ágyazta bele rafinált szín-együttesekbe, itt van a Rippl-Rónai színkultúrájával egyenértékű „Fázó nő”, a komplikált „Hídépítők” és a dekoratív elrendezésű „Dunai homokszállítók”. Mindegyik kiváló értéke modern magyar festészetünknek, egyben bizonyítéka egy önmagára hagyott és önmagából fejlődő nagy tehetség ösztönös biztonságú útjának, aki akkor is rátalál a maga ösvényére, ha látását kezdetben kártékony gondolatok zavarják.

Adjunk legalább holtában elégtételt az életében kevéssé méltányolt, szerencsétlen sorsú festőnek.

Ybl Ervin: Derkovits Gyula művészete. (Budapesti Hirlap, 1934. okt. 28. - 18.)

Aki ezt a korán elhunyt művészt úgy ismeri, hogy csak egy-egy képét vagy műveinek csak kisebb-nagyobb csoportját látta különböző kiállításokon, az egyáltalán nem ismeri őt. Ezt a kiállítást kell gondosan végigtanulmányoznunk az Ernst-múzeumban, amely a rajzoktól az első olajfestményig ívelve mutatja be a hamar kettétört művészpályát s akkor megtudjuk, hogy ki volt, mi volt ez a különös művész. Lázadó szellem és zendülő lélek, akinek forrongó gondolatai és lázongó érzései percnyi pihenőt nem tartottak. Mintha az ő reménytelen szegénysége a világ legmagasabb hegycsúcsa lett volna, gögösen lenézett onnan mindent s mindenkit, aki túl volt a külváros határán. Imádó hazaszeretettel csüngött a külvároson. Férfias részvétellel

ölelte át a külvárosi szegény embereket és épületeket. És egyéniségének legkülönösebb vonása, hogy forradalmi érzéseit és gondolatait olyan törekeny, költői színekkel örökítette meg, mint más a virágokat. Egyetlen képén sincsenek vérszínek és lángszínek. Virágok és gyümölcsök költői, fáradt színeivel fejezte ki erős együttérzésének végtelen gyöngédségét. Tompa, halavány, hamvas, biztos ízléssel harmonizált színesség: ez Derkovits színvilága. Mintha agyának nagy vad izgalma után elbágyadt volna, mire keze festék után nyúlt. Remek rajzai olyan magyarázatot adnak művészetéről, hogy nélkülük senkinek sem volt pontos képe róla, s míg nem láttuk megrendítő Dózsa-sorozatát, sejtelmünk sem lehetett a vulkánról, amely ebben az éhezõ testben szünet nélkül működött.

(*ks.*) [*Kemény Simon*]: *Derkovits Gyula élete munkája.* (Az Est, 1934. okt. 28. - 13.)

Micsoda tragikus törvény, hogy majdnem mindig csak a halál távlatából tudunk rádöbbenni a művész igazi nagyságára. Miért kell az „örökké” és a „soha többé” perspektívája ahhoz, hogy az alkotás értékét igazán lássuk?

Tudtuk, hogy *Derkovits* Gyula nagyon tehetséges művész. Tudtuk akkor is, amikor előttünk dolgozott, előttünk éhezett, velünk ült a kávéházban és nem rendelt semmit, és kísérteties daccal nekünk sem engedte, hogy segítsünk rajta.

Derkovits Gyula éhen halt.

És most az Ernst Múzeumban élete összegyűjtött munkái előtt a kritikus, aki kortárs is volt és barát is volt, beismeri, hogy ilyen nagy művésznek ő sem tudta, ő sem látta eddig soha *Derkovits* Gyulát.

Nincs ebben semmi a halál, az éhenhalás romantikájából. (Az meg éppen hol van már, amikor a művész halála után nagyot ugrott műveinek pénzbeli értéke?)

A kiállítóterem falait úgy festik, hogy az a képek részére legkedvezőbb legyen, legjobban „éljenek” rajta a színek. Itt a halál vont nyugodt hátteret a képek mögé s ezen a háttéren a halott művész új arca éled.

Látjuk egész pályáját. (Csodálatosan befejezettnek látszik.) Az autodidakta asztalos-festő első próbálkozásaitól megrázó erejű drámai lázadásokon át - témákban és színekben egyformán éli ki szociális forrongásait - eljut az elmélyült költészet leglágyabb, leghalkabb hangú színehez.

Rajzai magyarázzák a művész portréjának még kevésbé megvilágított részleteit. Az ilyen rajzok, vázlatok mindig izgalmas élmények, de mennyi titkot fednek fel itt! Nincs helyünk sokat írni róla: lélekre hatóan szép és fontos kiállítás.

(*m-i.*) [*Mihályfi Ernő*]: *Derkovits Gyula emlékkiállítás az Ernst Múzeumban.* (Magyarország, 1934. okt. 28. - 13.)

Utoljára akkor találkoztam vele, amikor az idei „Májusi emléklap” számára rajzot kértem tőle. A Munkácsy utcai proliház legproletárabb lakása volt az övé. Szoba-

konyha, a szobában egy vaságy, kis puhafa asztal és egy szék. Déli egy óra volt. Ebédidő. Az asztalán két kávéscsésze volt és egy lábosban talán egy fél liter tej.

Művésznymor! Romantikus, üres szó ez. Aki látta ezt a szobát és benne ezt a két embert: Derkovits Gyulát és a feleségét, azt a megviselt, beesett harcot, azt a lázasan csillogó két lelkes szemet és az asszony sápadt, kemény arcát, az nem ejti ki többet ezt az üres szót. Az másat mond, olyat, amiért ma alighanem becsukják az embert.

Derkovits egyik legkedvesebb rajzát adta ide a „Májusi emléklap” számára. A téglahordó fiú tollrajzvázlatát. Örült, amikor hallotta, hogy nem elnyomorított kis képben, hanem szép nagy alakban hozzuk ki.

Fölajánlottam neki a közlésért azt az összeget, amennyit a többi művésznek is adtunk.

Nem fogadta el.

- Az egész művészetem a munkásságé. Szocialista vagyok, ingyen adom a munkásságnak. Nem fogadok el érte pénzt!

Éhezett. Minden fillérre szüksége lett volna. De meggyőződése keményebb volt az éhezés minden fájdalmánál.

Kérleltem. Nem és nem. Kértem a feleségét, fogadja el ő.

A sápadt arcú asszony ugyanolyan kemény elhatározással mondotta:

- Nem. Elvtársak vagyunk. A férjem ezért nem fogadhat el pénzt a munkásságtól.

Írást vett tőlem, hogy átadta a rajzát ingyenes közlésre. Ezt az írást a rajz ellenében már csak halála után kaptam vissza. Írásom mellett ott láttam egy másik írást, egy utalványt a Népszava Naptár részére még két évvel ezelőtt átvett rajzokért. Ezt sem váltotta be soha.

Mennyit éhezett, mennyit szenvedett, mennyit kínlódott, betegeskedett - míg éhen halt. És ott volt az utalvány, ami kenyeret, tejet, talán életet is jelentett volna. De bizonyos, hogy még csak nem is gondolt arra, hogy fölvegye a pénzt. A munkásoknak csak adni akart, és adott, de pénzt el nem fogadott.

Kemény ember volt. A legkeményebb, akit valaha személyesen ismertem. Az a fajta, aki életét áldozza meggyőződéséért, aki mártíromságot vállal és visel érte. Akinek a gerincét nem látta senki se pénz, se tekintély előtt meggömbülni. Akinek a gerince nem is hajlott meg sohasem. Inkább eltörött. Sajnos eltörött.

Most, amikor az Ernst-múzeumban özvegye megrendezte gyűjteményes kiállítását, most láthatja mindenki, hogy ki volt Derkovits Gyula. Most ámulhatnak a művészetkedvelők, verhetik mellüket a mecénások és szégyellhetik magukat, akik mosolyogtak rajta.

Mert Derkovits Gyulához fogható nagy festő nem sok élt Magyarországon.

Döbbenetes és lenyűgöző az az erő, amely képeiből élénk tárul. Hol vannak, milyen messze kullognak mögötte a műhelyproblémákkal bajlódó kortársai, vagy azok, akiknek képei festőiséget mutatnak, de életet soha.

Derkovits Gyula megmutatta, hogy igenis, a festészet elválaszthatatlan az élettől, és naggyá őt az teszi, a legnagyobbak közé éppen az emeli, hogy világszemlélete és művészete teljesen eggyé olvadva fejezi ki mondanivalóját, az életét, amely teljesen egy volt érzésben, élésben a proletárok, az éhező, az elnyomott proletárok életével.

Innen van képeinek, kivétel nélkül minden egyes képének szinte drámai agitációs ereje. Kezdvé fiatalkori képein, amelyeken még a messianizmus, a krisztusi szeretet erejének megnyilatkozásán keresztül hiszi fölírni sorstársait, folytatva fametszetein, Dózsa-sorozatán, amelyben megrázó ábrázoló erővel a történelem tanulságain keresztül mutat rá az igazságtalanságokra és végezve azokon a csodálatos erejű festészeti alkotásokon, amelyekben már teljesen egygyé olvadt a művészi kifejezőerő és szocialista meggyőződése.

Művészet? Igen. A legszebb és a leghatásosabb művészet. Úgy, ahogy a legnagyobb mesterek művei azok, mert kifejezik korukat.

Agitáció? Igen. A legszebb és a leghatásosabb agitáció. Agitáció annyiban, amennyiben a legnagyobb mesterek művei mindig azok, mert kifejezik az alkotó szellemiségét.

Derkovits szellemisége pedig a szocializmus eszmevilága volt. Tárgyául is mindig ezt választotta. Építőket, hídépítőket, szövőmunkásokat, téglahordó fiút, zsákolókat, artistákat, cukorkás leányt, fázó nőt, éhezőket fest. Ecsetje alatt megnő, monumentálissá válik ez a világ és víziós erejűvé emelkedik.

Van egy képe, a címe „Statárium”. Nincs rajta más, mint két csendőr, két szurony és a statáriumot hirdető plakát. De ezzel a képpel, kevés eszközzel, tompa színekkel kifejezi mindazt, amit erről mondani lehet, illetőleg amit erről elmondani nem lehet.

Egy másiknak „Éhezők” a címe. Nincs rajta más, mint néhány darab kenyér és tejesüveg a kirakatban. A kirakat előtt a hőésésben proletáranya csecsemőjével és néhány éhező arc nézi sóvárogva a kenyeret és a tejet. A háttérben rendőrkard és rendőrcsizma.

„Vasút mentén” a címe annak a szép képének, amely a Szépművészeti Múzeum tulajdona. Szegény munkás megy a feleségével a hideg télben gyalog és mellettük elbogar a fénylő kerekű vonat. A munkásember kicsit oldalt fordulva ránéz a vonatra, amelyet talán éppen ő épített, de amelyre nincs pénze fölülni.

Egy munkásasszony ül és mellette áll kislánya. Ennek a képnek „Gond” a címe. De nem is kell megnézni a katalógusban, mindenki érzi, amikor ránéz.

De bármit fest, sehol egy bántó szín, egy hamis hang, sehol egy rikító vagy üres demagógia. Mélységesen átélte színei vannak, amelyek sohasem a külszínt, hanem már magát a lényegét adják. Rippl-Rónai óta nem volt magyar festő, aki így tudta volna kezelni a színeket.

Derkovits víziói, monumentálissá nőtt alkotóereje alig fér be a képek keretei közé. Ez a nagy művész szoba-konyhás lakásában, ócska vaságyán, éhesen is a nagy freskókról álmodott. Azokról a nagy falfestményekről, amelyekben kiélhetheti monumentális vízióit, azokról a nagy falfestményekről, amelyek a munkásság és a munka nagy csarnokainak falára kerülhetnének...

Álmait nem valósíthatta meg. Álmainak töredékei ezek a képek, egy élet munkája, amelyet az Ernst-múzeum vasárnap megnyíló kiállítása mutat be. Az egyik képen megfestette magát, kezében a járásbírósi kilakoltató végzéssel. Egy másikon megfestette a műbarátot, amint a drága függöny mellett ül és a falról Beethoven maszkja megvetőleg biggyeszi rá az ajkát.

Három elemít végzett, asztalosmunkás volt. Senkinek se jutott eszébe fölfedezni őt, mint őstehetséget. Nem is reflektált erre. Önművelés útján jutott odáig, ameddig eljutott. Amit alkotott, azt saját magából, őserejű tehetségéből és mélységes hitéből bányászta elő. Nincsenek ősei. Egyedülálló. Abban is, hogy kortársaival ellentétben, nem ment a franciákhoz sem tanulni.

Amit adott, az ő volt maga. Nem része, nem függvénye valaminek, hanem kiindulópontja.

Úgy halt meg, ahogy az eszmék törhetetlen mártírjai meghalnak. Valamikor keresztre feszítették vagy megégették volna. A polgári társadalom, a civilizáció más-ként végez az ilyen hősökkel.

Éhen halt.

A legnagyobb magyar szocialista festő volt.

Szélpál Árpád: Derkovits Gyula művészete. (Népszava, 1934. okt. 28. - 21.)

Szabályos őstehetség volt – a szónak közkeletű értelmében – az a *Derkovits Gyula*, akinek művészi hagyatékát most az Ernst Múzeum állítja ki. Három elemi iskolát végzett. Asztalosinas volt. Tulajdonképpen alapos és teljes művészi kiképzésben sohasem részesült. Valami parancsoló ösztön nyomta kezébe az ecsetet, a sors keserű végzése, amely nyomorúságban és szenvedésben pergeti le egy ember tragédiáját, de általa teremt komoly művészi szépségeket.

Ez a festő, aki néhány hónap előtt, negyven esztendőskorában, kétségbeejtő nyomorban pusztult el, az ősi tehetség fanatizmusával saját magában vívta meg fejlődésének minden küzdelmét. Szörnyű viaskodásokban és szörnyű tévedésekben. A nyomor inspirálta, agitátor akart lenni előbb s csak aztán festő. Keserű emberi meg hasonlottságát vitte első képeibe s az emberekkel való érintkezésbe. Szertelenségeket témába és szertelenségeket eszközökbe. Furcsa elméleteket teremtett magának autodidakszisének zűrzavarában s színes festékfoltok közé ezüstpapír darabokat ragasztott.

De aztán egyre tisztultabban és egyre ájtatosabban lett úrrá benne és képein az igazi festő. Életének utolsó állomása, amint így hét teremben felénk színesedik, egy nagy értékű művészi oeuvre kezdete. Valami egészen furcsa vizionárius erő, talán arra hivatott, hogy gigantikus falak felületeit díszítse látomásaival. Megtisztult és elhalkult színek opálos játékával megragadó képzelet, lenyűgöző dekoratív hatások. Mire a festő elért ide, emberi életével végzett a nyomor és a szenvedés.

Most hét termet kaptak képei és a művésztületek dicsekedve vallják a maguk emberének. De ennek a kései megbecsülésnek furcsa fanyar íze van. Minden dicsérő szó valami mosakodás a szemrehányással szemben. Tizedrészes ennyi megbecsülés, egy kicsit több emberi megértés talán elegendő lett volna, hogy ez a művészi életmunka ne abban a pillanatban szakadjon meg, amikor kiteljesedéséhez elérkezett.

(=): *Az éhen halt őstehetség hagyatéka. (8 Órai Ujság, 1934. okt. 28. - 9.)*

Amint most Derkovits Gyulának, ennek a nemrég oly megrázó körülmények között elhunyt fiatal festőnek életművét a maga teljes nagyságában felsorakozni látjuk az Ernst Múzeum termeiben, először is az a megoldhatatlan kérdés döbben belénk, hogy vajon nem a legmélyebb emberi tragikumot jelenti-e, ha a művész egy messiás hitével és felelősségérzetével viseli és szolgálja a benne megfogamzott isteni szikrát?

Sajnos, ez az asztalosinasból nagy festővé, még nagyobb művésszé fejlődött ember, Derkovits Gyula, inkább a mártírsorsot választotta, mint a megalkuvást. Festő volt, ízig-vérig, de a festőnél erősebb benne a költő, ennek a szónak „világmegváltói” értelmében, és éppen ezért igen sok művében el kell nézni a *mondanivaló* felett, hogy szintisztán álljanak előttünk a *festői* értékek. Egész bizonyos, hogy így hűtlenekké válunk a művész eredendő és eredeti szelleméhez, de bennünket elsősorban a *festő* érdekel Derkovits Gyulában, nem pedig a gyilkos, sőt öngyilkos keserűségű forradalmár.

Itt van – például – egyik leghatalmasabb festménye, a „Gond”, melynél megrázóbb mélységeket egy Daumier sem téphetett volna fel az élet mélységeiből. Vagy a „Dunai homokszállítók” drámai erejű kompozíciója, a „Híd télen”, a „Vasút mentén”, a „Téli ablak”, a „Téli vihar”, az önarcképek sorozata, melyekben – nem tehetünk róla – legkevésbé fontosaknak a merőben lírai, sőt zsurnalisztikai kísérőelemeket érezzük (nyomor, éhség, dőzsölők, népkonyhák, csendörök, rendörök mint a fennálló társadalmi rend szimbólumai), mert annyi bennük a tiszta festői nagyszerűség, hogy még a művésznek magának sem engedhetjük meg, hogy *abszolút* művészi gyönyörűségünkben mondanivalóinak esetleg *viszonylagos* igazságaival befolyásoljon. Hiszen épp ott van Derkovits Gyula művészi nagyságának erőpróbája, hogy kifejezési eszközei, festőisége szinte különválaszthatók gondolataitól. És minő tiszta festőiség ez, mennyire egyéni, gazdag és – ha ellentmondásnak hangzik is – mennyire előkelő, szinte arisztokratikus! Az utó-impresszionizmus, a kubizmus, az expresszionizmus hatékony „izmusain” gyorsan áthaladva milyen csodálatos biztonsággal találta meg a maga egészen külön formanyelvét ez a nagy művész! Senkire sem emlékeztet, csak önmagára. Munkásképeinek egyszerűsített ritmusában szinte az egyiptomi művészet szófukar ereje él; legutóbbi és legérettebb korszakának nagy alkotásaiban egészen rendkívüli színhatásokkal: a kód, az álom, a látomás valóságértelen és mégis valóságfokozó színeivel dolgozik, a festék vékony kerge alatt pedig szinte lélegzik a rajz.

Aki ezt a nagy művészt igazán meg akarja ismerni, az először is a kiállítás első termét nézze meg, ahol grafikai munkáit látja, majd haladjon át az utolsó teremben felvonuló fejlődési skálán, hogy ebben a megfordított sorrendben jusson el a művész legkiteljesedettebb korszakának nagy alkotásaihoz, amelyekben a legnagyobb mai festők magasságaiba lendül. És ki ne kívánna megismerkedni, sőt felismerni egy nagy művészt, akinek élete, műve és halála annyira örök emberi mélységű, mint csak a legkiváltságosabbaké?

Fóthy János: *Derkovits Gyula emlékkiállítás az Ernst Múzeumban.* (Pesti Hirlap, 1934. okt. 28. - 8.)

A nemrég oly fiatalon s tragikus körülmények közt elhunyt kiváló festőművész, *Derkovits* Gyula képeiből és rajzaiból rendezett most emlékkiállítás az Ernst Múzeum, karöltve a KUT-tal, amelynek *Derkovits* egyik legjellegzetesebb, reprezentatív tagja volt. Tizenöt év termése sorakozik itt fel hét teremben. Dús és változatos, jól kiválogatott, izléselesen elrendezett anyag. Egészében olyan ritka s nemes értékek foglalata, amelyek ezt az emlékkiállítást az idei évad legjelentősebb művészeti eseményévé avatják. Végre megint egy „marasztaló” vernisszázs, ahol az ember nem telik be percek alatt a felmutatott eredménnyel, hanem órákat tölthet el a kitáruló művészi gazdagság egyre újabb meglepetést szerző árnyalati szépségének és finomságainak szemléletében.

Most így együttlátva mutatkozik csak meg: milyen erős egyéniségű, eredeti, nagy festő volt *Derkovits* Gyula, aki rövid pályája végén a *legtisztább festőiség* ritka magasságába emelkedett, a legkiválóbb *koloristák* közé érkezett élete utolsó négy-öt esztendeje során. Indulásakor festett képei még jórészt nehéz, komor barnákba hangoltak s rajtuk az ösztönösen zártságra törekvő, konstruáló készség főképp grafikus hangsúllyal jut kifejezésre. Ekkor még inkább az erő, mint a finomság jellemzi *Derkovits*ot, amire meggyőző dokumentum a nagyterem szinte minden darabja. A „Halottsiratás”, a „Menekülő”, a „Fürdőzők” nagyvonalú kompozíciója éppúgy, mint a kis „Heverő akt”, néhány „Önarckép”, figurális tájrészlet és csendélet. Ezekben a valóság – ha átköltve is – a későbbi víziók fátyolos sejtelmessége nélkül jelentkezik s a téma csaknem külön életet él, mint propagatív elem.

Igaz, *Derkovits* tárgyköre később is a szegények, a „megszomorítottak és megalázottak” dosztojevskiji világa maradt, amelyből olykor csaknem apostolkodó gesztussal markolta ki a szociális tendenciát – mégis: a *víziós korszak* legszebb, legérettebb darabjai már nem agítálnak, csupán az önmaga kifejezésére törő, *legtisztább* művészet mellett. Itt talált rá önmaga igazi lényére és lényegére a külső-belső fejlődés nagy útját megtett művész. Vonaltalan formái ekkor rafinált ízléssel összehangolt, letompított, ezüstös ködbe borult felszínek különös vibrálásában oldódnak szét s a fátyol alatt élő kékek, pirosak és meleg rózsaszínek úgy sejlenek föl, mint álomban a valóság. Ezeken a remek temperákon nincs már semmi tárgyiasság (még a *vas* is az *ezüst* valószínűtlenségében csillámlik), nincs határozott kontúr és befelé mélyülő térhatás; a motívumok – alakok és tárgyak egy síkon, *freskószerűen* rendeződnek el és kötődnek egymással, abszolút festői harmóniába. Gyönyörű példája ennek a „Vasút mentén”, a „Téglahordó”, a „Hídépítők”, a „Generációk”, a „Fázó nő”, az „Anyá”, a „Gond”, az „Artisták”, a Téli híd”, a „Szövőmunkások”, a „Téli ablak”, a „Hajókovács”, a „Homokszállítók” és az olvasó „Önarckép”. Valamennyi a beérkezett, önmaga erőinek legjavát felmutató, lehiggadt és kiforrott művészre vall. Nem egy muzeális értékű remekmű akad köztük.

Külön meglepetése a kiállításnak a grafikus-terem Dózsa-sorozata. Robusztus, szinte nyers erőtől duzzadnak ezek a nagyszerű fametszetek s szöges ellentétét képviselik annak a halk finomságokban gyönyörködő akvarellistának, aki az első terem tenyérnyi párlapjait álmotda tele gyöngyfényű színeivel. A kiállítás ma, vasárnap délelőtt nyílik meg.

K. A. [Kárpáti Aurél]: *Derkovits Gyula emlékkiállítása az Ernst Múzeumban.* (Pesti Napló, 1934. okt. 28. – 14.)

Az asztalos mesterséget tanulta, a háború beteggé tette, az életből csak a nyomorúság jutott neki, s mikor negyvenéves korában meghalt, nagy művész szállott sírba vele. A művészet világában, sajnos, nem ritka sors. Hogy annyszor megismétlődhetik, egész korunknak szégyene.

Most együtt az élete alkotása. Termék sorát töltik meg festményei és rajzai. Az ember megcsodálhatja rajtuk az ösztön és az akarat munkáját. Mind a kettő hatalmas erőként működött benne. Már legkorábbi képein látszik a tehetsége, de mekkora utat járt meg, amíg odáig fejlesztette, ahová eljutott vele! Milyen elkínzottak korai festményei, mennyire nyomorgatta rajtuk festékfoltjaival a vásznat! S mikor már annyira amennyire ura lett az ecsetjének, akkor a körötte keringő művészeti áramlatok forgatagába került. Megpróbált úgy festeni, ahogyan kortársaitól látta: a ruhátlan emberi alakot beleszerkeszteni a zöld természetbe; megpróbált expresszionista módra festeni, megpróbálkozott a kubizmussal. Abban az időben képei sötétségbe burkoltan is tarkábbak voltak: megokolatlanul és kihívóan tarkállottak rajtuk az összevissza színek.

A grafikában korábban jelentkezett az egyénisége. Bécsben készült nagyméretű rézkarcai (ezen a kiállításon, nem tudjuk miért, egyetlen egyjük sem látható) elgyötört vonalkáoszok voltak, egy elgyötört léleknek kardiogrammai. Ember érzett bennök, alakját kereső, alakját még meg nem talált mély és erős érzés.

Ilyen volt az egész művészete. Nagy érzések keresték benne kifejeződésüket; sokszor csak ennyi volt a formai tartalmuk is. S teljessé akkor vált művészete, mikor megtalálta számára az egyetlen lehetséges kifejezés módját. Körülbelül 1930 óta talált rá Derkovits a stílusára, a festői előadásnak arra a módjára, amelyet azután véglegessé fejlesztett. Külső körülmények segítségével voltak. Akkoriban kezdett elterjedni itthon a temperával festés gyakorlata. A tempera a freskófestés ősi anyaga, s mint ilyen az enyhe és sápadt színekre csábít. Néhány festőkortársának példájára Derkovits is megpróbálkozott az új festőanyaggal. Színei attól fogva földerültek, képei megvilágosodtak. Eltűnt róluk az árnyék, a fekete borongás. Színeinek száma megkevesbedett, de a kevesebb szín jobban egymáshoz illeszkedett: enyhe, lágy harmóniában egyesült.

Derengő színeivel, paradicsomkerti harmóniáival, angyalszínű rózsaszíneivel Derkovits küzdelmes életének leghétköznapibb eseményeit jelenítette meg. A szegény emberek nyomorult világát, a munkától és sanyarúságtól eltorzult embereket és állatokat, s a külváros nyomortanyáinak szennyét és mocskát. Derkovits lázadó temperamentum volt. Óriási felháborodás volt benne a mai társadalom és igazságtalan berendezése ellen. Képeibe, valahányszor csak tehetette, ezt a dühét is belevitte. De a művészettől idegen szándék ecsetje alatt festőiséggé olvadt meg és feloldódott a festői előadásban. Láthatatlanná lett, vagy legfeljebb csak olyan mértékig láthatóvá, mint a „vexier”-képek vonalzavarába rejtett ábrázolat. Nagyon meg kell nézni a képet és nagyon szemügyre venni rajta bizonyos mellékes jeleket, hogy ráismerjen az ember az elbujtatott szándéokra. Egy szoba belsejében kenyérdarab az ablak előtt, az ablakon túl pedig vonuló csendőrök kalapja. Csak a kalapja s az is árnyékként ábrázolva. Egy másik képen étellel megrakott asztalra hanyatt vágódó véres emberalak, s mellette egy láthatatlan valakinek a csizmája.

1930-tól fogva úgyszólván évről évre nőtt Derkovits művészete. Tárgyválasztásában egyre merészebb lett, egyre bonyolultabb formatartalmú képekbe fogott s festmé-

nyeinek mérete is egyre nőtt. S minden nehézségen játszva győzedelmeskedett. Bizonyára nem volt tökéletes a mesterségében, de amit el akart mondani, azt teljesen felismerhetően el tudta mondani. Művészi szándékait csaknem hiánytalanul meg tudta valósítani. Ecsetje alatt, olvadó színeiben minden nehézség feloldódott.

Élete végső szakaszának alkotásai csaknem freskóhatású képek. A hétköznap ünneppé magasodik rajtok. Hasztalan igyekszik csúffá tenni a „burzsuj”-t abban a kövér férfifejben, amely kopaszon és a süldőmalac rózsaszínében mutatja tarkóját és zsíros nyakszirtjét, vagy a pápaszemés öregasszony petyhüdt arcában, amely a hangversenyterem zenéjét hallgatja közömbösen: Derkovits szatírja az angyalok rózsaszínében szépséges, csaknem bűbajos harmóniává ömlik meg. Milyen elragadóan szép alkotás „Alvó nő”-je. Egy párnába temetett, sávos kendőbe burkolt, arcába csapott hajú, közönséges kifejezésű női fej. De mekkora művészettel válogatta meg a festő a színeket, igazította őket egymáshoz és foglalta egybe őket harmóniává! A rózsás színeknek himnusza az „Anyá” című festmény.

Az ember fájo szívvel búcsúzik tőlük és művészüktől. Az eljövendő szépségnek egész világát vitte magával.

Elek Artúr: Derkovits Gyula emlékkiállítás az Ernst-múzeumban. (Ujság, 1934. okt. 28. - 8.)

Nemrég állított emléket Derkovits Gyulának a művészeti irodalom (Ártinger Imre dr. művészeti tanulmánya), most az Ernst Múzeum a valóságot hozza elénk százötvennyolc darab kép alakjában, amelyeket Derkovits Gyula festett. Ha valakire ráillik az *őstehetség* megjelölés, úgy Derkovits az. Kevés magyar tehetség jutott ösztönös erejéből és kiforratlan, de forrásban érő művészetével arra a magaslatra, mint ez a korán elhalt művész, Derkovits Gyula.

Most, hogy előttünk van úgyszólván mindaz, ami művészetét meghatározza, hogy idősorrendben vonulnak fel alkotásai, monumentális erővel domborodik ki az az elvitathatatlan erő, ami kedvező körülmények között talán korszakos művészetmutatóvá fejlődhetett volna. Derkovits művészetét három körülmény határolja körül. A származása, a környezet, amely fölfejleszti és a testi kór, amely korán elvitte. Néhány elemi iskola és azután az asztalosmesterség, mint megélhetés, a művészet számára nem nagyon televény talaj. De Derkovits művészete éppen ebben a talajban fejlődött nagygyá. Kirobbanó drámai ereje, a testi kór, lankasztó, reménytelenítő, halk szóra kényszerítő hatása révén kapott végül olyan szint, amely szöges ellentétben van mondanivalóival. Víziószerű, halvány vérárnyalatú, rózsálló tónusban, szinte misztikus gúnyában adja drámáit, nyomorúságait s nincs ideje, hogy ebből a kaotikus helyzetből kivetítse az eredményt. Pedig Derkovits művészetének méhében pihenhetett, ott élhetett az a várva várt, az a megváltó valami, ami az újítók kutatott dzsungeljében még mindig fölfedezetlenül él.

Boross Mihály: Derkovits Gyula hagyatéka. (Esti Kurir, 1934. okt. 31. - 9.)

Az irodalom már rég a romantika elhasznált patronjai közé raktározta el az éhen halt művészt. De az élet nem törődik az irodalommal, a plágium-pöröktől sem fél és olyan aggodalommentesen tűzi gomblyukába a romantika elfonnyadt kék virágját, mintha saját kezűleg szakította volna le az imént a tövéről. Így aztán, miután Mark Twain megírta róla halhatatlan novelláját, sőt miután legutóbb színdarabot is írtak róla, most megint megjelent az élet színpadán az éhen halt művész legendája. Nekem egy romantikára hajlamos lelkű barátom beszélt el könnyes hangon a Derkovits hátrahagyott műveinek gyűjteményes kiállításán.

- Hát nem sírnivaló ez, barátom? Ez a nagy művész itt élt közöttünk, nem rejtőzött el a szemünk elől, minden tárlaton megjelent a műveivel. A mártírok önfeláldozásával élt a művészetének, mindig a magyar kifejezési formáit keresve vetette vászonra csudálatos vízióit. És az a művészet, amelynek ő egy kiváltságos, gazdag életet áldozott föl, annyit se tudott adni neki, hogy a munkához kenyérral befűthesse a testét, ha dolgozni akart és orvossággal csillapíthassa a lázát, ha beteg volt. Amíg élt, mintha épp az ő szikrázó művésze vakította volna el az embereket, nem bírták észrevenni a nagyságát. A képeit, ezeket a halhatatlan remekműveket potom áron vesztegette el, annyija se maradt belőle, hogy szerzetesi életének költségeire futotta volna. A szó szoros értelmében éhen halt a szervezett műkereskedelem, a műgyűjtők és egy öntudatos kultúrtársadalom szemeláttára. És lám, mihelyt meghalt, mintha varázsló tündér oldotta volna le a vakságot az emberek szeméről, most egyszerre fölfedezték, hogy milyen nagy művész volt; a magasztalások superlatívuszát a szokásos kartársi féltékenységek se tompítják már, az elismerés rohamosan dagad, mint a lavina és a valóság korlátján is átrobogott már - nincs határa. Nincsenek kételkedők, irigyek, féltékenyek, mindenki lelkesen áll be a kórusba, amióta halott az, akit magasztalniok kell. És ő, aki életében a pusztán kenyérré válót se tudta megkeresni a munkájával, most fanyalogva nézheti az égből, hogy nehéz ezresekkel licitálnak egymásra a műgyűjtők egy-egy képért. Halála után annyi pénzt fog behozni műveivel, amennyiből gondtalanul dolgozhatott volna egész életében ...

Valóban csak egy pillantást kell vetnem a falakra és meggyőződhetem róla, hogy a barátom igazat mondott. A legtöbb képen ott a cédula, hogy „megvették” és a katalógusban olyan árak szerepelnek, amilyeneket csak örök muzeális értékekért mernek kérni a mai szegény világban. Itt van hát a szemem előtt a régi elkopatott legenda frissen, újjászületve az élet tisztító tüzeiben. Ezt mindjárt el is mondtam az elhunyt művész egyik jó barátjának, aki a fejét csóválta, aztán savanyú mosollyal mondta:

- No igen ... ez mind nagyon megható volna - ha igaz volna. De a valóságban nem egészen így történt a dolog. Először is nem igaz, hogy életében nem ismerték őt el. A műkereskedők, műgyűjtők, a pályatársak akkor is nagyra tartották a tehetségét és ha dicséretükben voltak is főnntartások, valószínűleg akkor közelebb járt a kritika az igazsághoz, mint most, amikor a tömegszuggerált egész hisztériába kezdi már hajszolni. És azt is meg kell mondanom, hogy Derkovitsnak egyáltalán nem kellett volna nyomorognia, vagy legalábbis nem jobban, mint

nekünk, a többi művészeknek, akiknek a mai időket vállalniok kell. De szegény boldogult barátomból hiányzott az a csöppnyi kereskedői szellem is, amely múlhatatlanul szükséges, hogy az ember az áruforgalom törvényes rendjében elhelyezkedhessék. Igazi vad, kezelhetetlen, elzárkózó művészlélek volt, tele bizalmatlansággal és főként fékezhetetlen művészgöggel, amely egy hajszálynit se bírt kiengedni merevségéből. Azok a műgyűjtők, akik egy-egy festményt szerettek volna megszerezni tőle életében, egész másfajta legendákat mesélhetnének erről, mint amely önt annyira meghatotta az imént. Én csak egy kis esetét mondom el önnek. Olyan, mint egy mondvacsinált anekdota, de higgye el, hogy szóról szóra így történt. A főváros művészeti osztályának vezetője, Csánky Dénes megtudta, hogy szegény Derkovits a szó szoros értelmében nyomorog. Fölhívatta hát a hivatalába és közölte vele, hogy egyik festményét hajlandó megvásárolni a főváros számára. De mivel számolnia kell a rendelkezésére álló hivatalos pénzzel, a festményért hétszáz pengőt ajánlott föl, amely összeget hajlandó is azonnal átadni. Derkovits gögösen hátrakapta a fejét és kijelentette, hogy az ő festményének ezerötszáz pengő az ára, olcsóbban nem adja. Hiába kérte Csánky, hiába hivatkozott a nehéz időkre, a főváros korlátok közé szorított költségvetésére, Derkovits kijelentette, hogy vele nem lehet alkudni. Akinek nincs pénze, az ne vegyen Derkovits-képet. Abba is maradt a vásár és miután elbúcsúztak, a művész zavart mosollyal mondta: Legyen szíves, adjon kölcsön harminc fillért autóbuszra, tudniillik beteg vagyok és nem bírok gyalog járni... Ez bizony így történt. És az már tulajdonképpen nem is tartozik ehhez a történethez, hogy később a főváros mégis megvette ezt a képet tőle, éspedig nem ezerötszáz pengőért, hanem ezerkétszázért. Mert azért végül vele is lehetett alkudni, csak nehéz volt eltalálni hozzá a kellő lélektani pillanatot.

Íme, elmondtam a legendát, amint e mostani sivár világunkban megszületett. De mindjárt melléje tettem az árnyékát is: a valóságot. Azt hiszem, minden legenda így szokott megszületni – az árnyékával együtt. De az árnyék, a valóság elfakul az idővel, de töretlen fénnel ragyog időtlen időig a legenda.

Nagy Endre: Derkovits legendája. (Ujság, 1934. nov. 4. – 13.)

1917 novemberében, mikor a MA című folyóirat első kiállítását rendeztük, egy sovány, fiatalságában is kegyetlenül elnyűtt ember jelentkezett nálam. Tusrajzokat hozott. Halkan, szégyenlősen beszélt, szerény tartózkodással s mégis valami félszeg göggel a viselkedésében. A rajzok elég érdekesek és határozottan tehetségre vallanak.

– Derkovits Gyula vagyok, – mondta. – Csak úgy elhoztam, hogy megmutassam ezeket a rajzokat.

Beszélggettünk és elmonda, hogy asztalossegéd, sem a Mintarajzra, sem az Akadémiaira nem járt. Sokat van munka nélkül, mert az egyik kezére béna kicsit és a bátyján élősködik, aki szintén asztalossegéd. Gazdag és közös témánk volt a beszélgetéshez. Én vasmunkás voltam, ő famunkás. Nem kellett, hogy sokat mondjon

magáról. Csak ránéztem s már ismertem az életét, minden árnyalatában. Az arcára láttam írva sorsközösségünket. Micsoda erőfeszítés, bensőséges hit, elszánt akarat kell ahhoz, hogy valaki onnan, az ismeretlen mélységből fölkapaszkodjon. Ismerem ezeket az erőfeszítéseket és tudom, hogy soha sem fogjuk kiheverni gyerekkorunk nyomorúságát, sohase tudunk olyan emberekké lenni, akiknek vidám derű tükröződik a tekintetükből s akik könnyedén járnak végig az életutakat. S ha valaki megkérdezné tőlem, hogyan és miért verekedtük ki magunkat a homályból, nem tudnék határozottan megfelelni. Derkovits is bizonyára csak a vállát vonogatná, hümmögne valami érthetlent, ha föltenném előtte a kérdést. Legfeljebb ennyit mondhatna:

- Ez így van, uram, így kellett tennem!

Megkínáltam cigarettával, nem fogadta el.

- Rossz a tüdőm, hát nem dohányzom.

- Hagyja itt a rajzait, jöjjön el négy-öt nap múlva s hacsak lehet, addig eladunk közülök néhányat.

Biztos voltam benne, hogy némi pénzt tudok szerezni a számára. Mikor újból eljött, megkérdeztem tőle, nem lenne-e kedve festőiskolába járni? Hogy nincs pénze, nem jelent semmit. Írnék pár sort Kernstoknak, nagyszerű szabadiskolája van. Sikerült a dolgot elintézni, de Derkovits aztán sokáig nem jelentkezett nálam. Ezen nem volt megütközni való. Ez már a proletár jelleméhez tartozik. Úgy érezhette, szívességet fogadott el tőlem, egyelőre nem kívánt újból összejönni velem! Az sem lep majd meg, ha egyszer ugyanebből az ügyből kifolyólag s anélkül, hogy veszekedő szót váltottunk volna egymással, az ellenségei közé fog számítani.

A kommün idejében keresett föl újból. Ha lehetséges, még soványabb, elgyűrtebb volt, mint annakidején. Megmutatta újabb rajzait, nem nagyon tetszettek, csupa pátosz, naiv proletárromantika. De maga az ember is ugyanilyen. Már nemcsak félszeg, hanem észrevehetően rátarti is. Láttá, hogy nem vagyok elragadtatva a dolgaitól, eltette a rajzokat és lélekben is bezárkózott előlem.

Kint, a bécsi emigrációban találkoztam vele harmadízben. Nem vett részt a forradalmakban, passzivitással mintegy ködtakarók alatt élt, de most mégis átlépte a határt, nem bírta el az itthoni közhangulatot. De kint is zárkózott és hangtalan maradt. Koldusszegény volt, mint itthon és dolgozott magába merülten, mint valami vérig sértett rabszolga. A bécsi tartózkodás mégsem múlt el fölötte nyomtalanul. Életében ez egyszer volt kint külföldön, s amit a bécsi tárlatokon látott, annak nyomait meg lehet találni művészetének halkán és bizonytalanul alakuló vonalában.

Az érvényesülés útja eléggé simán feküdt elé, a társaságon kívüli, ismeretlen ember előtt tér nyílt s anélkül, hogy valamelyik festőklikk aktív tagja lett volna, a legexkluzívebb csoportok is maguk közé fogadták, a legelőkelőbb kiállítási helyiségek helyet adtak a képeinek. Szokatlan jelenség a magyar művészeti életben, hogy egy alkalmazkodni nem tudó embert, egy autodidaktát, egy sebeit nem takargató proletárt ilyen szimpátiával, »megértéssel« fogadjanak az »illetékesek«.

Fölfedezték a tehetségét, vagy méltányolták a törekvését? Inkább a jóra való szegény embert, mint az alkotó erőt látták meg benne.

Sajnos, hogy így van, de szerintem így van: hosszú ideig Derkovitsnál a kritikusok sem a festői kvalitást (igaz, hogy ez a kvalitás alig is volt még látható), hanem emberi sorsát méltányolták. Így is érdekes a tény, de ebben az esetben Derkovits egyénisége más megvilágításba kerül, mint ahogyan azt most mutatják és kommentálják. Egyrészt ezt az elragadtatott hangot, minden egyéb körülménytől eltekintve, mint festő még nem érdemelte ki, nagyon is az alakulás stádiumában lévő művészetével, másrészt éppen komoly tehetségénél, meg nem alkuvo, magasra törő akaratánál fogva többet, őszintébb kritikai méltatást érdemelne. A könnyű dicséret nem a föltétlen elismerés és megbecsülés, hanem a méltányos »belátás«, egy bizonyos fajtájú lekezelés jele. Valószínű, hogy ezekben a dicsérő szuperlatívuszokban nem csak a kritikai elragadtatás, hanem az amatőr képvasárlók és a hivatásos ügynökök hangja is becsendül. Mennyivel többet beszélnek ennek a valóban tehetséges festőnek mindennapi nyomoráról, mint szerencsés alkotásainak jellegzetes értékeiről. Igaz, hogy a képek művészi értékelése közben sem lehet közömbös a számunkra, hogy egy festő kortársunk milyen megalázó anyagi körülmények között kénytelen életét tengetni, de efelett az állapot felett nem elég, ha utólag krokodilkönnyeket hullatunk, ezeken a materiális bajokon materiális eszközökkel segíteni kell és ki segítette meg Derkovitsot annyira, hogy emberi sorsba jusson addig is, amíg él? Azt mondják: éhen halt. És szörnyűködnek és beszélnek róla, mint valami Isten kegyelméből kiesett, szerencsétlen flótásról. Pedig nem is olyan véletlen szerencsétlenség érte Derkovitsot. Nem is halt éhen. Sőt. Ennél sokkal tragikusabb volt az ő sorsa. Negyven esztendeig kenyéren és vízen, lakásnak nevezett odúknban, elviselt gúnyákban halódott egyhuzamban ugyanúgy, mint nagyszámú rokonai, az asztalosok, suszterok, bányászok és a mai összedobott világ többi áldozatai. Negyven esztendeig kínlódott s aztán végső kimerülésében meghalt. Ha véletlenül atlétának születik, az ő körülményei között akkor is erre a sorsra kellett volna jutnia s ő nem is, mint atléta, hanem mint tudóbeteg asztalos inas kezdte meg pályájának szomorú történetét. Ma úgy beszélnek róla, mint aki szánandóan szegény ember volt, – holott ő nem is szegény, hanem anyagiakban nincstelen volt; hogy avítt ruháiban is milyen gazdagon élt közöttünk: azt éppen itt maradt képei dokumentálják.

Mint mondtam már, a festő halála után megrendezett emlékkiállítás alkalmával sokkal több szó esik Derkovits anyagi küzdelmeiről, mint művészetének komoly értékeléséről. Meghalt, mielőtt megérett mondanivalójában és zárt, letisztult formájában hazaérkezett volna önmagához. Hogy úgy mondjam, még nem dolgozta ki magát, de kétségtelen, amit útközben elvégzett, abban sok az emberi, vagyis tartalmi és művészi, vagyis formai érték. De ha ez valóban így van, elmehetünk-e néhány könnyen adódó dicsérő szóval a képei előtt? A régi szólásmondás, hogy a halotról jót vagy semmit, Derkovits emlékével kapcsolatban nem lehet ránk kötelező. Hibáiról szólván nem kell attól tartanunk, hogy végeredményben jelentéktelenségben, értéktelenségben fogjuk marasztalni. Az ő hibái nem a tehetségtelenség következményei, hanem a még ki nem érettség hiányossága. Az ő hibái önmagukban nem is nevezhetők hibáknak, művészetét csak más, nálánál kiteljesedettebb egyéniség

művészetével összevetve láthatjuk nem késznek, alakulóban, fejlődésben lévőnek. És kritikai szempontból ez nem hibáztatandó, hanem dicsérendő Derkovitsnál. Hátrahagyott képeiben benne van a jele annak, hogy mi lehetett volna festőjükből, ha idejekorán ki nem esik kezéből az ecset.

Az az ív, amelyet életpályáján megfutott, művészi alkotóerőt reprezentál, különböző fejlődés-szakaszai pedig tipikusan az autodidakta erőfeszítéseire és eltévelyedéseire vallanak.

Különösebb magyarázkodás és okoskodás nélkül, három szakaszát határozhatjuk meg Derkovits fejlődésének. Nem beszélve azokról az első próbálkozásokról, melyek minden előtanulmány, sőt esztétikai csiszoltság és mesterségbeli gyakorlat nélkül csakúgy vak, belső kényszerűségből születtek meg. Ezt a néhány rajzot hagyjuk ki a sorból, bárha ezekből a kezdetleges vonalakból és foltokból jobban kivehető Derkovits ösztönös lírai tehetsége, mint nem egy későbbi iskolásan kezelt festményéből. Derkovits, mint teljesen kulturálatlan ember kezdett neki a festészetnek. Fehér gyermekszobából nem hozta magával a mesék világát, tanároktól nem tanult művészettörténetet, ifjúkorának társaitól nem hallotta a szépért való rajongást, nem látta a követendő mintát, ami, ha később el is marad a polgári ember mögött, növendék korában megalapozza műveltségét, fogékonyvá teszi a kultúra és művészet értékei iránt. Derkovits felnőtt ember volt, mikor először találkoztam vele s még semmit sem tudott a világról, ésszel még föl sem értette az értékek különbözőségét és így történetet meg vele, hogy máról holnapra hatása alá került a »történelmi« német piktúrának, amely álmonumentálisával és tendenciózus szimbolizmusával némileg rokontünetnek látszhatott az ő romantikus alaptermészetével. Holbein patetikus, freskószerű képeinek a hatása tisztán kimutathatók tudatosodásának első korszakában. Derkovitscal egykorú festőink között nagyon kevesen lehetnek olyanok, akik Holbeint követendő mesternek látták. Ők már a kezdet kezdetén, talán már akkor is túl voltak Holbein piktúráján, mikor maguk még hozzá sem nyúltak az ecsethez. Iskolai műveltségük, környezetük behatása megővta őket ettől az eltévelyedéstől. Derkovits elnyomott életének felszabadulását láthatta Holbein figuráinak kidomborított izomzatában és patetikus lendületében. S hogy észrevette ennek az ábrázolásnak formalisztikus ürességét, érthető, ha az ellenkező végletbe csapott és rálépett az expresszionizmus útjára. Esztétikai vezére talán Hermann Bahr lehetett, a festők közül pedig a felemásfajtát, az úgynevezett pseudoexpresszionistákat tartotta követésre méltóknak. A kulturális felkészültség hiányában nem jutott közel sem Franz Marchoz, sem Chagallhoz, holott ők ekkor már elismert tekintélyei voltak a modern német piktúrának. Azok a mesterek, akik Derkovitsra hatottak, sokkal közelebb álltak a XV. századbeli Grecóhoz, mint a »Blaue Reiter« megalapítóihoz. Greco kései epigonjainak penészes-zöld színei és csontvázig sanyarodott, szögletes vállú figurái megtalálhatók Derkovits expresszionista behatás alatt készült képein. Piktúrája ebben a szakaszban vált tendenciózussá, novellisztikus tartalmúvá. (Ez alól mindvégig nem tudta magát teljesen felszabadítani. Formakifejezésben már tovább lépett, de literális mondanivalóit még sokáig nem tudta festői látásban feloldani.)

Fejlődésének második szakaszában a kubizmus hatáskörébe került. De megint nem Picassóhoz kapcsolódott, hanem Le Fauconnier-hez, aki pedig távolról sem

nevezhető a szó kötött értelmében kubistának. Le Fauconnier hatása éppen olyan lemarasztaló volt Derkovits fejlődésére, mint az előbbi »expresszionisták«. Ebből a korszakból való képei formalisztikusak, át nem értetten iskolás munkák és a laikus előtt is elámulják festőjük hiányos kultúráltságát.

Ezeken a küszködéseken át jutott el fejlődésének harmadik, utolsó szakaszába. De még itt sem ért el önmagához, ahhoz az ösztönösen megnyilatkozó lírikushoz, aki első rajzai zűrzavarából is kivilágzott és aki mindvégig a rajzban maradt meg leghűbbnek igazi énjéhez. Ebben a harmadik szakaszban mégis kiszabadult az iskolás kísérletezések kátyújából, merevsége fölengedett, színei átmelegedtek és a született grafikus, mint kolorista is komoly értéket produkált. Ha színein át is hat az alárajzolt vonal merevsége, a színek lágy kontúrtalesszusása festői élményt ad a szemlélőnek. Amíg irodalmi tartalmat mondott el, amíg agitálni akart, addig nem tudta megtalálni festői kifejező formáját, maszatos tehernek ragadtak rá a német minták, de ezen az emlékkiállításon már vannak alkotásai, melyek fenntartás nélküli képi értéket jelentenek. Gondoljunk a hideg szürke tónusokkal megfestett vászonra, a vonattal és a dűlőben botorkáló két emberrel, akik lemaradtak az élet száguldó vonatáról. Ez nem politika, nem agitáció, de minden prédikáción túl eleven sors-tragédia. A festő tragédiája és a világ sorsa, ahogyan ez a festő látja. Másik két képe: a Hajómunkások és a Hajókovács. Derkovits ezekben a műveiben elérkezett a freskóhoz és úgy látszik ez volt az ő legsajátosabb területe. A lírai pátosz és búsongó romantika megfér ebben a keretben anélkül, hogy túltengne a festészet adott határain. Ezek a képek már nem a németekkel, hanem a klasszikus franciákkal tartanak rokonságot. Legfőképpen Puvis de Chavannes-ra gondolok és egy-két portréjánál Carrière barna finomságai jutnak az ember eszébe. Derkovits nem volt »modern úttörő« művész, ő egyszerűen csak művész volt s ahol szabadon merete engedni legbensőbb alkotó ösztöneit, ott, ha mások közelében is áll, megkülönböztetett egyéni értéket jelent. Mindazonáltal újból le kell szögezni, hogy eredményei nem kiforrottak, nagyságát: magátmarcangoló forrongásaiban, művészetének ígéreteiben tisztelhetjük legodaadóbban. Hogy csak magyar viszonylatban szóljunk: abszolút festőiségben se Berény, se Kmetty, se Bernáth Aurél, se Egry kialakultságáig nem ért föl. Negyvenéves élete kevés volt a számára ahhoz, hogy vágyait és álmait, kemény akaratát és komor érzékvilágát kiegyensúlyozott, formában és színben egyenlő értékben realizálhatta volna. Alig dolgozott másfél évtizedet és az ábécénél kellett kezdenie.

Nemrégben az »Östehetségek« kiállításáról írtam elismeréssel. Derkovitsnál sokkal inkább akadékoskodom, mint azoknál a paraszt festőknél és ezért talán értelmetlenül fordul szembe velem az olvasó. A maga nemében valóban több elismeréssel adózom például Benedek Péternek, mint Derkovitsnak. Ez azonban nem a két festő egymás alá értékelését jelenti. Mindegyikről a maga nemében szólok, a kettő helyzeténél, adottságainál fogva kategorikusan különbözik egymástól és így én is más és más szempontok figyelembe vételével fogalmazom meg kritikámat. Benedekéket az általános paraszti népművészethez viszonyítva értékeltem, egészen más viszonylatokkal állnak összefüggésben azonban az ipari proletariátusból előlépő művészi

alkotók. Ez a típus tradíciók nélkül és egyelőre gyökértelenül áll a világban. Mindent elülről kell kezdenie és aki értékeik megállapítására törekszik, annak nincsen más lehetősége, mint a polgárság eredményeivel való összehasonlítás. Az ipari proletariátus tagjának, ha a fizikai munkás sorából a szellemi alkotómunka területére lép át, a polgárság reprezentánsaival kell fölvennie a versenyt. Nem a nálánál elmaradottabbakhoz, gyöngébbekhez méretik, mint a paraszt művész, hanem az általánosan elfogadott jóhoz és a legjobbhoz. Hogy csak négy évig jártunk iskolába s hogy húsz-huszonöt éves korunkig gyárakban és műhelyekben dolgoztunk, alkotásaink kritikai értékelésénél a végső fokon nem jelent semmit. Sőt, jogosan kívánható meg tőlünk, hogy a polgári művészek eredményein túl és legalább is hasonló formaképzéssel egy tartalmi pluszt is mutassunk föl. Szó, szín, hang, vonal és formakompozíciókba valami olyan sajátos jellegzetességet kell belevinnünk, amilyen más embertípus vagyunk mi a polgári típussal szemben. Feladatunk tehát nem könnyebb, hanem súlyosabb és összetettebb a polgárénál. Persze, hogy mindezt kissé kitülozottnak mondom, de lényegében ez az igazság s aki így kritizálja alkotásainkat, az helyes megfontolással közeledik felénk. A magam részére vállalom ezt a kritikai feltételt, mert én a városi civilizációban születtem és élő ember, művészetem számára nem is látok más összehasonlítási és fölmérő lehetőséget, mint a polgári művészetet. Abból a megbecsülésből nem kérek, amely azt mondja: Nagyon szép dolog az, hogy egy volt fizikai munkás ilyen verseket tud írni, vagy ilyen képeket tud festeni, ilyen zenét tud komponálni. Verseink csakis mint versek, képeink csakis mint képek, zenénk csakis mint zene jöhet számításba. A magam részéről ezzel a tudattal és ezzel az igényességgel állok benne az alkotó munka versenyében s hogy végig néztem Derkovits Gyula emlékkiállítását, azt kell mondanom, ha talán nem is tudatosan, ugyanilyen attitűddel állt ő is a világban. Különbözően nem lennének megérthetőek az izmusokkal való kísérletezései, megmaradt volna »politikai« festőnek, az osztályeszmék illusztrátorának. De nem így történt. Egyre nagyobb horizontot mért fel tekintetével, egyre nagyobb feladatok megoldására törekedett, szinte önkínzó kegyetlenséggel hajszolta magát a tökéletesség felé. Mint művész, a legfanatikusabbak és legigényesebbek közé tartozott, mint ember azonban nem tudta levetni a proletársors örökségét, pszichikai gátlásai megakadályozták az anyagi érvényesülésben és társasági sikerekben. Milyen kegyetlen átok rajtunk ez az örökség! S akiben nincs meg a kellő eruptív, dinamikus erő, az könnyen úgy járhat közülünk, mint Derkovits, akit ezek a »lelki hemmungok« utóbb már kísértésbe vittek. Az osztálytudat osztálygőggé alakult át benne, azt mondhatnám, gettóember lett belőle, aktivitása passzivitássá komorodott s ki tudja ezt az állapotot nem-e az önmeghasonlás követte volna. Mindenesetre ez a lelkiállapot egyelőre jó hatással volt művészi fejlődésre, képeiről elmaradtak a külső gesztusok, mondanivalója tragikusan elmélyült és formában, színben közvetlenebb, festőibb és egyben esztétikusabb lett. Mindez azonban nem hamisította meg szociális beállítottságát: ezt a mondanivalót és ezt a formaalakítást csak egy proletár, egy szocialista tudja így megvalósítani. Nem politikából és nem közvetlen politikai célzattal, hanem emberi sorskényszerűségből, az ember boldogítására. Nem tagadta meg múltját, mikor művészetének tökéletesítésére törekedett, ezzel is elhivatottságát

akarta dokumentálni s ha mázsás súllyal nyomták is lefelé az eredendő nyomorúságok, szárnyalni akart és szárnyalni is tudott kortársai között.

Hogy mennyi finom érzékenység, mélyről fakadt kifejezőképesség volt Derkovitsban, azt néhány rajza mutatja meg maradék nélkül. Csodálkozva látom, hogy ennek a darabos, mogorva embernek a kezében milyen gyöngéden engedelmeskedik az eszköz, a lehetőkönnyű vonalak szintézise milyen tökéletes tükörképe a léleknek. S ha festményeivel még nem is került az első sorba, grafikájában nemzetközi viszonylatban is, a képzőművészet komoly jelentőségű értékeit hagyta ránk.

Nagy kár, hogy ilyen fiatalon abban kellett hagynia alkotó tevékenységét. Későn kezdte és feladata beteljesítése előtt meghalt. Egy világ veszett el vele. Dolgozott és fáradt anélkül, hogy a nyugalomból és megbecsülésből kivehette volna megérdemelt részét. És a csöndes tragédia befejezéséhez tartozik, hogy a proletariátus, melyhez utolsó lehetőségig fanatikus ragaszkodással odaszámította magát, alig tudja, hogy élt itt egy ember, aki belőle született és az ő nyomorúságos világából alkotta meg dicséretes művészetét.

Kassák Lajos: Derkovits Gyula emlékére. (Nyugat, 1934. nov. 16. XXVII. évf. 22. sz. 488-493.)

Derkovits Gyula fiatalága a magyar művészetnek arra a korára esett, midőn a polgári közönség túlnyomó részének sekélyes szalon-naturalizmusra hangolt ízlése és a forradalmi lendülettel jelentkező expresszionizmus között legnagyobb volt a távolság. Ezért az olyan ágról szakadt művésznak, aki telve volt azzal a vággyal, hogy minden hagyományt támadva szembeforduljon kora művészi és szociális állapotaival, nagyon keserves küzdelmeken kellett átesnie. Mert hiszen az az elenyésző kisebbség, melyet hasonló izgatottság tüzelt, lelkesedésénél több támogatást alig tudott nyújtani és alapjában rajongása sem volt művészeti megértés, hanem inkább politikai és szociális állásfoglalás. De sokáig ez a szegény sorsú asztaloslegény maga sem volt tisztában önönmagával. Azt hitte, hogy mint telivér proletárvadéknak elsősorban azért kell festenie, hogy a szegények millióin segítsen, hogy a sors igazságtalansága, a gonosz emberi intézmények ellen lázítson. Ez különösen kezdetben háttérbe szorította benne azt a született, nagytehetségű, ösztönös festőt, aki már régóta egy minden gondolati célzatosságtól független és új formavilágnak csiráit hordozta magában.

A sors, ha nem is az emberek, kegyelmes volt hozzá. Csodálatos igénytelenséggel ajándékozta meg, úgy, hogy éveken át el tudta viselni kényszerű aszkétaságának minden keserves nyomorúságát, s ha néha kedvét veszítve visszatért is a gyalupadhoz, aztán annál szenvedélyesebben kezdett ismét festeni, hogy élete megoldását megtalálja. Ez meg is adatott neki, mert kiszabadult korlátozottságaiból is végül egészen szabad, független kifejezőmódokhoz jutott. Levette magáról a német expresszionizmus bilincseit, melyek még kezdetben sem tudták teljesen leigázni, mert az Ernst-múzeum nagy termében kiállított régebbi képei is elárulják, hogy már az

expresszionizmus dogmatikus stílusába és harsogó programszerűségébe is sok őszinte és egyéni vonást tudott rejtetni. Midőn azonban Európa-szerte és így nálunk is leáldozóban volt az expresszionizmus annyi egyéniséget uniformizáló kezdeti kora, Derkovits is szabadulni kezdett a magára öltött sablonoktól és mélyről fakadó, minden ízükben őszinte, tisztára csak festői látományokkal örvendeztette meg új híveit, akik már nem szociális igazságokat kerestek, hanem nagyszerű művészi alakítást találtak kitisztult alkotásaiban.

Ezzel az új termésével néhány évvel ezelőtt lépett a nyilvánosság elé. Sikert persze ezúttal is csak kis körben aratott, aminthogy több mint négy évtized óta a magyar művészetnek minden új és úttörő megnyilvánulása kezdetben csak néhány hívőt tudott maga köré toborozni és mai legjobb művészetünk is nagyon távol áll a tömegektől. A végtelenül érzékeny, nem kevésbé egzaltált, sőt gyanakvó művész ez a meg nem becslés fölötté elkeserítette elzárkózott az emberek elől, még barátait is kerülte és rejtegette képeit.

Most végre az Ernst-múzeum kiállításán pompás összeválogatásban egész pályáját áttekinthetjük és így érett férfikorának teljesen kivirágzott művészetét is. Ez teljesen látományszerű és minden ízében csak festői. Látományszerű, mert bár a közvetlen élet nyújtotta tapasztalatokra támaszkodik, ezeket képzelete majdnem álomszerűen alakítja át, úgy hogy a hétköznapi, optikai valóságból alig marad bennük valami. Csak festői, mert minden egyéb elemtől mentesen csupán a megfestés nagyszerűségével, a szem gyönyörködésén át hat reánk, olyan csodálatosan szép, halványan, hamvasan vörös és szürkés színekből kibontakozó képeket vetít elénk, amelyek bensőséges és mély megdöbbenésekből fakadtak. Erős lelki feszültségekből, még némi drámai izgalom is van bennük, de ez lágyan kicsendülő lírai érzelmességgé, és ünnepélyes csodálkozássá oldódik. Az egykori haragot és dacot mély szeretet hullámai váltották fel, a sebzett lélek sikoltásait a végtelenség érzetének halk mámore.

Mély megnyugvás van Derkovits festményeiben, mely teljesen összefogja komponálásuk gyakran merész sokrétűségét és rajzos elemeik ama szűkszavú elnagyoltságát is, mely messzire eltávolítja őket az iparszerű természetutánczás olcsó módjaitól. Furcsa, különös, de mindenképpen emelkedett világba vezetnek, mely mély megilletődéssel ajándékozza meg a beléje merülőt.

Farkas Zoltán: Derkovits Gyula emlékkiállítása. (Nyugat, 1934. nov. 16. XXVII. évf. 22. sz. 514-515.)

Az Ernst Múzeum összes termeiben mutatják be a tavasszal, az alig negyven éves korában elhunyt, asztalosból lett művész, *Derkovits Gyula* posztumusz munkáit. Megilletődve állunk kiállított képei előtt, amelyek rövid életének legértékesebb termését képezik. Huzamosabb ideje súlyos beteg volt, s a romboló kór keserűvé tette nyomorúságos életét, művészetét. Balladát, tragédiát, sokszor majdnem grand guignolt festett Derkovits, aki nem ismerte a fényt, a derűt, a megenyhülést, akinek nincs mosolya, nincs vigasza számunkra. Szenved s mi – kényszerít rá – vele szen-

vedünk. Lázong, jajong, sikong és bennünket is már-már pesszimistává tesz. Pincelakás fojtó levegője, bérkaszárnnyak hátsó udvarának sokszor megtört fénye, verejtékes szegénység, szenvedés, lerongyolt élet, fáradt, agyonhajszolt emberi test képezik témáit. Kikötőmunkásokat, zsákhordókat, hídfestőket fest; robogó vonat mellett fázósan ballagó nincsteleneket vetít vászonra. A verejtékezők, éhezők, temetés, baj, ínség érdeklik. Ez az, amit számukra néha borzalmas verizmussal érzékeltet. Ritkán fest mást, s ha eltér szüzséjétől, legfeljebb a kispolgárt gúnyolja. Nagyon szereti a vörös színt. Olyanok néha ezek az indiai vörössel készült képei, mintha barnásan alvadt vérrel festette volna. Szinte érezzük munkáin, hogy a fűtetlen szobában sovány, csontos, dermedt kezétől különös jelleget kapott rajza. Vászni fátolosak, talán mert didergő lélekkel, könnytől fátolos szemmel készültek.

Nem, Derkovits képei nem barátságosak, egy cöppet sem kedélyesek, hízelgők. Olyan halálosan komolyak, mint a művész élete volt.

J. J. [Jajczay János]: Művészet. (Élet, 1934. nov. 18. XXV. évf. 46. sz. 869-870.)

Rövid időn belül másodszor esik meg, hogy képzőművészeti kérdésben ellent kell mondanom Kassák Lajosnak, aki a Nyugatban legutóbb tanulmányt szentelt Derkovits Gyula emlékének. Szembefordult azzal a meggyőződéssel, mely Derkovits művészetének végső kifejlődését igen magasra értékeli. Miközben végigkíséri pályáján proletártársát, rámutat ama gátlásokra, melyekkel annak küzdenie kellett és ehhez a végső összefoglaláshoz jut:

»...Le kell szögezni, hogy eredményei nem kiforrottak, nagyságát: magát marcanoló forrongásaiban, művészetének ígéreteiben tisztelhetjük legodaadóbban. Hogy csak magyar viszonylatban szóljunk: abszolút festőiségben se Berény, se Kmetty, se Bernáth Aurél, se Egrý kialakultságáig nem ért fel. Negyvenéves élete kevés volt számára ahhoz, hogy vágyait és álmait, kemény akaratát és komor érzékvilágát kiegyensúlyozott, formában és színben egyenlő értékben realizálhatta volna. Alig dolgozott másfél évtizedet és az abc-nél kellett kezdenie.«

Ez azt jelenti, hogy Derkovits művét, mi többiek – igen sokan – relativítások miatt becsüljük túl, hogy Kassák »abszolút« szempontokból jóval kevesebbre értékeli. De ha figyelmesen végigolvassuk érdekes cikkét, látnunk kell, hogy éppen Kassák az, aki sokkal többet törődik Derkovits feltételezhettségeivel, mint kellene, mert például akkor, amidőn Derkovits utolsó éveinek munkásságával áll szemben, olyan közömbös kérdés az, hogy »...mint ember nem tudta levetni a proletársors örökségét, pszichikai gátlásai megakadályozták az anyagi érvényesülésben és társasági (!) sikerekben.«

S ha azt a tövises utat vizsgáljuk, melyen Kassák Derkovits kialakulását elemzi, szinte meghökkentő tévedésekre bukkanunk. Nem szeretek kötekedni, de a legfontosabbakat fel kell sorolnom, hiszen némi felvilágosításul szolgálhatnak arra, hogy Kassák különben sem szerencsésen nyúlt nehéz témájához. Szerinte Derkovits kezdetben a »történelmi« német piktúrának hatása alá került, amely álmonumen-

talításával és tendenciózus szimbolizmusával némileg rokontünetnek látszhatott az ő romantikus alaptermészetével. »Holbein patetikus, freskószerű képeinek a hatása tisztán kimutatható(k) tudatosodásának első korszakában...« , »Derkovits elnyomott életének felszabadulását láthatta Holbein figuráinak kidomborított izomzatában és patetikus lendületében.«

E sorok olvasója, ha csak egy kevéssé is emlékezik Holbeinra, aki több mint háromszáz évvel élt a »történelmi« piktúra előtt, nem tehet egyebet, minthogy valami sajtóhibára gyanakodjék, mert a fenti jellemzés (igaz, hogy rosszul) talán Hodlerre illenék, de Holbeinra semmiképpen.

Később azt veti Derkovits szemére, hogy műveletlensége miatt nem Franz Marcot és Chagall-t, már elismert tekintélyeket (!) követte, hanem a XV. századbeli (tényleg XVI.) Greco német követőit utánozta. Ezt sem tartom szerencsés vádnak. Maga az utánzás lehet baj, de nem a mintaképek kiválasztása.

Derkovits kubista korának bűnéül azt rója fel Kassák, hogy nem Picassóhoz kapcsolódott, hanem Le Fauconnier-hez. Ugyanaz az eset, mint az előbbi, tetézve egy tárgyi tévedéssel, a Le Fauconnier-re való utalással.

De még súlyosabb tévedésnek tartom azt, hogy Derkovits késői festményei Kassákot Puvis de Chavannes-ra, vagy Carrière barna finomságaira emlékeztetik. Művészetüknek lényegével mindketten távol állanak Derkovitstól.

Emlegeti Kassák az is, hogy Derkovits elérkezett a freskóhoz. Újabban efféle kijelentés nagyon divatos. Ha valakit kritikuskaink nagyon akarnak magasztalni, ezzel az állítással hozakodnak elő. Ebbe öltöztetik azt a vágyukat, hogy végre is monumentális festészetet szeretnének maguk körül látni. De ha Kassák ezt állítja, hogyan egyeztetni össze ezt azzal a meggyőződéssel, hogy Derkovits véges-végig kiforrotlan maradt?

A vonatkozások e sikerületlen erőltetése valamiképpen elhomályosította Kassákban a tiszta emberi szempontokat, amelyeket életrajzi regényében annyiszor tudott pompásan érvényre juttatni. De elhomályosította ama művészeket is, amelyeket éppen e cikkében igen helyesen ekképpen határozott meg: »Verseink csakis mint versek, képeink csakis mint képek, zenénk csakis mint zene jöhet számításba.«

Kassák valamiképpen nem vette észre, hogy Derkovits életének utolsó éveiben túljutott minden kicsinyes és gátló feltételezettségen. Egy külön, egyéni és igen értékes világot teremtett, mely mai legelső művészeink mellé állította. Ellentétben Kassákkal, aki e súlyos szavakat mondja: »Derkovits meghalt, mielőtt megérett mondanivalóiban és zárt, letisztult formájában hazaérkezett volna önmagához« – ismét hangsúlyoznom kell, hogy ez a megtisztulás ugyancsak bekövetkezett. Lehetséges, sőt valószínű (bár Kassák éppen az ellenkező nézeten van), hogy Derkovits még azon a magas fokon is túljutott volna, melyet elért, ha életben marad, de ne ezzel mérjük, hiszen már az a színvonal is, melyet elérnie adatott, van olyan magos, hogy vele mai festészetünk legjavához tartozik.

S ha Derkovits tragédiájáról beszélünk, ennek nemcsak az egyik fájó tünete, hogy a proletáriátus tömegei nem tudnak róla, hanem az is, hogy Kassák Lajos, e proletáriátus egyik legkiemelkedőbb művészegyénisége, nem értette meg sorstársa nemes művészetét.

Farkas Zoltán: *Disputa Kassák Lajos Derkovits-cikkével.* (Nyugat, 1934. dec. 1-16. XXVII. évf. 23-24. sz. 607-608.)

Ez év nyarán, negyvenéves korában váratlanul elhunyt új művészetünk egyik jelentékeny alakja, Derkovits Gyula festőművész, a posztimpreszionizmus és újklasszicizmus között elhelyezkedő csoport egyik markáns egyénisége. A napisajtó élénken foglalkozott a halálesettel s általában úgy állította be, mint a magyar művésznyomor kirívó, tragikus mozzanatát s a halál okát a nyomorúságban, sőt az éhezésben kereste. A művésznyomorról nem lehet elég túlzottan sötét képet festeni, Derkovits éhhalála azonban nem felel meg a valóságnak: műveit évek óta rendszeresen megfizették, sajátos stílusának mecénásai akadtak. A művész azonban nem szívesen vált meg képeitől, rejtegette azokat, félt, hogy ötleteit, kompozícióit „ellopják”; nem szerette az embereket, gyanakodott a jóságban, uzsorát sejtett mögötte, gőgje fejedelmi volt. Csontig lesoványodott, beteg és képzelődő ember volt, de vérbeli művész s hagyatékának bemutatása kétségtelenül az utóbbi évek egyik legszebb kiállítása.

Az autodidakta Derkovits a posztimpreszionista korszak után az egész világon elterjedt modern modorosságon nevelődött. Ezt a párizsi iskola szerkesztő módján és a németek expresszív túlzásaival telített formanyelvet magával ragadó őszintesége és kivételes kifejezőképessége kezdettől fogva átfűtötte. Egyik korai, nagyigényű vászna, az „Utolsó vacsora” mutatja indulását. A tér viszonylatainak érzetése kedvéért lemondott az egész jelenet ábrázolásáról, Krisztust négy apostollal veszi körül, kompozíciója rálátásos, hogy a téri összefüggésekre minél világosabban mutathasson rá. Németekre vall az alakok lelki tartalmának hangsúlyozása: az áhítat, mellyel a tárgyhöz nyúlt, mohó kifejezési vágya miatt kissé elsikkadt, meggyőző erejét elvesztette.

Kifejezésre törő indulatai végigvonultak művészetén, melyben tárgy szerint többnyire a munka mindennapja elevenedett meg. A nyomasztó szegénység, a minimális igények örök kielégítetlensége a szociális problémák eszmekörével hozta kapcsolatba. Daccal és keserűséggel festette saját életének jeleneteit, melyek ugyanakkor a szűkös viszonyoknak megdöbbentő dokumentumai. Politikai propaganda-festő vagy szocialista agitátor azonban sohasem vált belőle, a motívumon, mihelyt kikecseregte magát benne, túllépett s elmerült a lélek mélységeiben.

Örök titkokra lelt a köznapi jelenetekben s vásznai úgy hatnak, mintha a szegényes enteriőrökön, egyszerű tájakon angyali üdvözetek és passiójelenetek ködlenének át. Ami a gödöllői festőknek nem sikerült, itt, a formai kultúra más síkján valóra vált, transzcendentális jellegű, áhítatos lelki tartalmú piktúra éledt meg ecsetje nyomán, mely tekintet nélkül tárgyaira, a vallásos művészethez áll legközelebb. Formafelfogása egyszerű. Egyenletesen és tisztán osztotta el a tömegeket, alakító készsége pedig meggyőzően valóságerejű.

A szín egészen a legutóbbi évekig alig kapott szerepet festészetében, megelégedett egyszerű zöld és barna harmóniákkal. Utolsó alkotásaiban, melyek szegény emberekkel, hajómunkások életével és a cirkusz világával foglalkoznak, előadási módja megváltozott, formái meglazultak, aminek ellensúlyozására dúsan alkalmazott

fémszíneket, aranyat és ezüstöt. A tartalom azonban változatlan maradt, a lelki kifejezésért folytatott küzdelem hevítette tragikus életének utolsó pillanatáig.

Genthon István: Derkovits Gyula hagyatéka. (Napkelet, 1934. XII. évf. 12. sz. 747.)

A Nyugat november 16-iki számában részletesen írtam Derkovits Gyula emberi karakteréről és művészi jelentőségéről. A kritikusok feltétlen dicséretével szemben elmondtam „szigorú” megjegyzéseimet, mert írás közben az a meggondolás vezetett, hogy Derkovits úgy is mint ember és úgy is mint művész kiérdemelte őszinteségünket és komoly, analitikus kritikánkat. Nehéz megpróbáltatások között élő öntudatos ember és kiváló tehetségű művész volt. Mint ember s mint művész megállja a helyét. Nem szakította el magát sorsos társaitól, mint annyi mások, akik a proletariátus soraiból indultak el különösebb szerep betöltésére, s mint művész, a legjobbakkal vette fel a versenyt az alkotó munka területén. Negyven éves korában magyar kortársai között az első sorban állt. Hatalmas teljesítmény ez egy olyan embertől, aki a legalsó pincevilágból jött koldusszegényen és iskolázatlanul. Amit halála után ránk hagyott, annak megbecsülendő jelentősége van, s ezért aki most közölünk szól róla – legyen becsületesen szókimondó és könnyű dicséréivel ne hasonlítson ahhoz az emberhez, aki hamis pénzen rója le adósságait. Az ilyen áradozások nem elismeréssel, hanem gyalázással érintik a „megdicsértet”.

A ma áradozva dicsérlők nagy része előtt ki volt Derkovits addig, amíg élt? Egy festő a sok, többé-kevésbé tehetséges festő közt és egy ember, aki mindenki szeme láttára nyomorgott, anélkül hogy az illetékesek minimális anyagi ellenértékkel honorálták volna tehetségét és kiváló munkásságának eredményeit. Az ő csekély személyét nem ölelte át a „nemzeti összefogás” politikája, miniszterek és bankárok nem tartották számon mint „kulturőfényünk” reprezentánsát, szóval ameddig élt, nyomorúságosan és magára hagyatottan élt. Hogy meghalt, hangosan emlékeznek rá és gyászszalagot akasztanak kiállított képei rámájára. De mindezt nem panaszképpen mondom. Hiszen a mai lezüllött, leigénytelenedett világban mi valamennyien hasonló elbánásban részesülünk, és Derkovits sorsa alig különbözött festőtársai sorsától, akiket éppen úgy, mint őt, embertelen erőfeszítésekre kényszerít a nyomor és méltánytalanság, s akiket éppen úgy, mint őt, kilakoltatnak lakásaikból, nélkülözésre és munkátlanságra kárhoznak. De valamennyiben mégis keserűbb kenyeret evett Derkovits a többieknél. Őt nemcsak alkotó természete, hanem társadalom- és világszemlélete is elválasztotta a boldog beérkezettektől. Nyíltan szocialistának vallotta magát, és a maga passzív módján az is volt. Ezzel az attitűddel érintkezett embertársaival és ezzel az attitűddel festette képeit. Nem pártdogmák illusztrátora, hanem igényes, magasra törő művész volt a szó etikai és esztétikai értelmében. Nem prédikált, de mégis mindaz a komor nekiállás, szín- és formaszerkesztés, ami alkotásaiban jelentkezik, a szociális téma kihangsúlyozásán túl is mint egy tragikus emberi lélek közvetlen megnyilatkozása tükröződik elének képeiből. A polgári képvásárló közönség, ha méltányolta is művészi kvalitásait, éreznie kellett, hogy

Derkovits azok közül a művészek közül való, akik nemcsak esztétikai, hanem morális felelősséget is vállalnak műveikben. Jóformán kenyéren és vízen élt, de mégis, hogy élhetett – ezt a polgárság tette lehetővé a számára. Ez nem dicséret, csak ténymegállapítás s csak azért szögezem itt le, hogy nyilvánvalóbbá tegyem – mennyivel közömbösebben, igazságtalanabban bántak el Derkovitscsal azok, akik közül származott, akiknek sorsával egy egész életre összekötöttnek vélte saját sorsát.

A magam részéről természetesnek látom, hogy a javak birtokosai jóformán éhen hagyták veszni a szocialista szemléletű művészt, de mélységesen bánt az a tény, hogy ugyanezt a művészt teljes ismeretlenségben felejtették elvtársai személy szerint és hatalmas szervezeteikkel egyben. Keserűen olvasom a polgári kritikások halott-siratását, de még szomorítóbban hatnak rám a szociáldemokrata párt orgánumaiban elmondott nekrológok, dicséretes és az a kisajátító hang, amely a halott művészt – akit életében veszni hagytak – agitációs objektummá minősíti. Olvashatjuk ezekben az orgánumokban, hogy Derkovits elvtárs volt, töretlen szocialista, kiváló művész, a mi igazi testvérünk, akit a burzsoázia léhasága éhen veszejtett. – Jó! Elfogadom, hogy mindez így igaz, de ugyanakkor fel kell vetnem a kérdést – a burzsoázia ember-telenségével szemben mit tettek a pártszervek, a szakszervezetek és munkás kultúr-szervezetek Derkovits emberi megbecsülése és művészetének kultiválása érdekében? Miért kívánjuk, hogy az ellenfél méltányoljon és segítsen bennünket, ha magunk a legminimálisabb fokon sem vagyunk képesek értékeink megbecsülésére?

Kétségtelen, hogy Derkovits érték volt, a szocializmust vallotta társadalmi ideál-jának és ennek az eszmének az értelmében élt és dolgozott. Minden megnyilvánulásában osztályát reprezentálta és mit kapott ő osztályától, illetve osztálya intézményeitől? Ez alkalommal ne vesse ellenem senki, hogy a munkásság maga is szegény, ezért nincs módjában, hogy egyes tagjainak különösképpen segítségére legyen, ha mégolyan kimagasló érdemei is vannak az illetőnek. Nem azért apprehendálok, mert Derkovitsot nem látták el különös dicséretekkel és megszégyenítő könyörödományokkal. De kérdezem:

A nagyszerű rajzoló, aki a szocialista látásával vezette ceruzáját a papíron, akinek vonalaiban és színeiben milliók panaszai és lázongásai komorlottak – miért nem kapott őt megillető helyet a szocialista lapok hasábjain? Miért nem láttuk, hogy a párt kultúr szervei kiállításokat rendeztek volna műveiből, a munkásság épülésére és a művész érdekében? Hol vannak azok a munkásotthonok, párt- és szakszervezeti helyiségek, amelyek az aranyozott cirádák és gipszfigurák helyébe engedték volna Derkovits freskóterveit? És miért nem sokszorosították a Dózsa-metszeteket? S még lenne tíz vagy húsz hasonló kérdésem, de fölösleges fáradozás. Ez a probléma nem részleteiben, hanem egészében érdekes és jellemző szocialista mozgalmunk mai aktivitására és nivójára.

Derkovits meghalt, s az egykori közömbösek most könnyekkel öntözik emlékét. Milyen jó lehet a halottaknak, hogy átléptek az ellenség gyűrűjén és nem szorulnak rá a barátok kegyeire.

Kassák Lajos: A Derkovits-legendához. (Munka, 1934. dec. VI. évf. 39. sz. 1163–1164.)

Hinni szeretném a vigaszos tanítást, hogy az alkotók akkor távoznak el erről a világról, amikor rendeltetésük beteljesült. Derkovits Gyula festői hagyatékát szemlélve azonban keserű érzés fog el: úgy sejtjük, hogy a fiatalon elhunyt ember sok ígéretet vitt magával a sírba. Későn jutott hozzá, hogy megszerezze a mesterségbeli készséget – akkor sem a külső körülmények segítették önmagához, de lelki heroizmusra érlelte művésszé a mostoha viszonyokkal harcolva. Rövid festői pályafutásán szakadatlan, majdnem megállás nélküli haladással tört a tökéletesedés felé. A földhöz tapadó sötét súlyos színek világából, a küszködő, erőszakolt kompozíciótól, a túlfeszített kifejezési akarástól és darabosságtól, ami a korai Derkovits képeit jellemezte, alig egy évtized alatt jutott el utolsó periódusának halványan ragyogó, megoldott harmóniájú bensőséges alkotásaihoz. Képeinek faktúrája gazdag és változatos lett, szinte szellemesnek mondható, ha a szellemesség fogalmáról lehántjuk azt a játékos és mondán értelmezést, melyet a köznapi használatban társítunk vele. Sohasem lát sémába törődött fáradtsággal a munkához, friss szemmel születik újjá minden művében. Témáit szűk körből: a mindennapi élet mozzanataiból meríti – de látszólagos egyhangúsága mögött változatosságra, a héraleitoszi „örök folyásra” találunk, s „nem merülhetsz kétszer ugyanabba a folyóba” az ő művészetében. Kompozíciós ötletekben kifogyhatatlan. Nincs két képe, mely ugyanegy vagy hasonló elrendezési törvényt uralna. Mindig új elemekből építi fel egyensúlyukat. Téralkotása ritkán egyszintű, annak ellenére, hogy rendszerint kerül a nagy mélységeket. Nyilván alkalmasabbnak véli a képsík egyenletes tagolására a kis távlatot. Ajtónyílás, ablak, tükörlap metszik, formálják és gazdagítják nála a képteret. Az ábrázolt alakok betöltik a vásznat, anélkül hogy túlzásúfólnák. Csak a két utolsó évben fordul távolabbi perspektívák felé – a „Dunai homokszállítók” és a „Hajókóvác” tanúskodnak róla. S legszebb képén, a „Nemzedékek”-en, a háttérben szereplő tükör egyszerű mélységet jelent. Szereti a merész elvágásokat, s bizvást élhet is velük: egy kéz, egy szem olyan egészet szimbolizálóan élettelen nála, a kép oly egységbe tömörült vízió, hogy elmetszett alakjai sosem hatnak csonkán. Idegesen mozgalmas, kifejező a rajza – mindig éber érzékenységgel fogja fel és vetíti papírra témáját. Nincs eleve meghatározott rajzolási modora; a vonal nála értelmes odaadással, szerelmes gyöngédséggel írja körül az ábrázolt tárgyat. Meglepően gazdag grafikus változatokban. Kis akvarelljei néha japán fametszetek kifinomult színfolt-kezelésére emlékeztetnek, festészete alakít és mesél, de kezdő korszakának illusztratív szándéka fokozatosan tiszta festőiségben oldódik fel. Így halad ernyedetlenül tovább kiteljesülése útján.

Legutolsó képe, az „Anyá”, fejlődésének egy új etapját jelzi. Az előző évek gyöngyházzsín ezüstös szürkületét a hajnalhasadás meleg rózsaszíne töri át. A halál ugyan esthajnalra pecsételte ezt a pirkadást – de Derkovits Gyula halálát nem tudjuk kellő pillanatban elértkezett befejezésül elfogadni. Szörnyű véletlennek, vak balesetnek érezzük. Az egész nagyok közül sokan – Raffaello, Brueghel és annyi más – korán haltak el, de ha műveiket szemléljük, valami azt mondja bennünk: „ezek a boldogok elmondták utolsó szavukat, nincs tovább”. Derkovits Gyulának még maradt mondanivalója; mert a képein kifejeződő lélek gazdagabb és teljesebb volt alkotásainál is. S éppen ebben az emberi lélekben, ebben a lírában rejlik Derkovits

sajátos nagysága. Lelki magatartása emeli ki többi, festőileg vele egyenrangú, sőt talán nálánál e téren még különb kortársai közül. Kiváló művész lévén, ő is maradék nélkül festői elemekre váltja mondanivalóját; de több a „csak jó” művésznél, mert lélekből fakadt alkotásai, tökéletes körforgásban, bennünk ismét salakatlanul lélekké válnak. Nincs ezekben a képekben egy szemernyi sem, ami csak esztétikus, csak technika, csak érzéki gyönyörűség maradna. Minden ecsetvonás Derkovits Gyula líráját szolgálja, s ez a páratlan líra régi vallásos zsolozsmák egyetemességét hordozza magában.

Bár tisztára művészi megoldásaiban is sok az egyéni, eredeti festői felfedezés, de első látásra semmi forradalmasítót, semmi harcosságot, semmi elötörést nem érzünk munkájában, finom és előkelő, letompított és csendes inkább, mintsem hogy megdöbbentőnek, izgatónak, újnak nevezhetnők. S mégis őbenne ösmerjük fel leginkább minden képírónk közül az új művészet hordozóját. De nem osztályharcos magatartása, nem a témái avatják új művésszé. Számítlan festő festette a nyomort, a szegénységet; sokan akarták képeiket a társadalmi harc, a forradalmi agitáció szolgálatába állítani. Derkovits azonban nem „nyomorfestő” és nem is agitátor. Nála az ember elválaszthatatlanul egy az alkotásával, mint Fra Angelico vagy akár a kőkorszak barlangját rénszarvasokkal benépesítő ősember. Mindig azt festi, amit hittel és ösztönnel a legfontosabbnak, az egyetlen fontosnak érez *saját életében*. Szánalma és szeretete felmagasztosul önérzetében. Mindig a nincstelenek szenvedését festi, de önmagát éli át minden nincstelenben; mindig önmagát festi, mert benne élnek és szenvednek mind a kissemmizettek. Ez a sokat kínlódott boldogtalan ember tulajdonképpen gőgös nagyúr, mert otthonos a saját világban és magában hordja a mindenséget. Ez volt az örülettel határos gazdagsága. Ez kötötte össze művészetében az emberiséggel és ez választotta el áttörhetetlen korlátokkal a mai társadalomtól, a mai emberek úgynevezett érintkezésétől. Mi mindannyian csak a felületünkkel tapogatózunk egymás felé, de gyökereink magányosak; külön kis szigetekre száműzött fák vagyunk, külön kis töredék-világok lakói. Derkovits világa minden szenvedőké. Ennél aligha akadhat nagyobb számú és szorosabb emberi közösség. Ő az, aki valóban magában hordta és megtestesítette osztályát; de a proletariátus az ő számára nem „vállalt feladat”, társadalmi meggyőződése nem didaktikusan előadandó eszmei tartalom, nem lázító „tendenzművészet” az övé; ő az, aki: és önmagát festi - ő az, aki *mindenki*: és mindenkit megrendít. Mert a régi francia mondást ma tán így szabad átkölneni: „grattez le riche et vous trouvez le proletaire”. A mai világmegrendülésben még a leggőgösebb gazdagot is összeköti valami a proletárral s ez a bizonytalan holnap félelme. A háború előtti életben nem csak a jólét választotta el a gazdagot a szegénytől, de még inkább a biztonság adta hatalom és függetlenség tudata, a másokra nem szoruló önhitt magányosság. Ez a korlát megroppant. Senki sem akar többé magányos lenni s még a legkeményebbek is hitet és összetartozást áhítoznak lelkük mélyén. Hogy ezek a törekvések ma még a fajgyűlölet, az osztálygyűlölet képében jelentkeznek: nyilván azért van, mert emberi gyöngeségünk, hogy szoros közösségbe mindig csak valaki vagy valami *ellen* tudunk verődni. Derkovitsot, az embert, nem ösmerem eléggé ahhoz, hogy tudatos szándékát tolmácsolhassam, de

sejtem, hogy harcos proletárnak vallotta magát. Művészete azonban túlszárnyalja az ember szűkös tudatát; úgy leheli ki magából az egyetemes szenvedést, mint a liliumok az illatot, mint Assisi Szent Ferenc legendája az alázatos szeretetet. Még a tárgyak, a mindennapok szürke és szerény kellékei is megújíhódt ősi értelmében jelennek meg képein. Érezzük az ábrázolt vésőn, kalapácson, cserépen azt a meghittséget, amely gazdájukhoz fűzi őket. Szorosan Derkovits életéhez tartoznak, szerepük nem a csendélet-rekvizitumoké. Jelentősek, mint Giotto Úrvacsoráján az asztalon heverő cipó, mint páasztornépek ékítményein az állatmotívumok. Egy szegényes élet nélkülözhetetlen kincsét jelentik.

Derkovits egyéni lírájában inkarnálja osztályát és annak életét s mivel semmi sem közelíti meg jobban az általánost mint az, ami valóban és legmélyebben egyéni: saját életének nagy megrendülései emelik túl mondanivalóját a társadalmi kategóriákon. Derkovits önmagát szereti felebarátjában – ezért tud szépséget, tiszta, sőt érzéki gyönyörűséget kicsiholni a nincstelenség ábrázolásából. Képei kényszerítenek; az ő szemével látjuk, hogy milyen nagy ígéret, bizakodó nemes hit rejlik a csorba tányérok, kuporgó gondok, görnyedő munkák és fájdalmas anyaság világában. A meztelen emberi lélek átcsillan a kifosztottság fátylán s a jóllakott ember szégyenkezik. Forradalom ez vagy őskereszténység? Annyi biztos, hogy szeretet és emberi közösség felé vezető út. Derkovits művészete nem hirdet tendenciákat. Előfutárja ő egy új vallásos művészetnek, amely valósággá váltott transzcendenciát, testté valósult eszmét követel; amelynek világszemlélete a lírai közvetlenség, mert a közösséget emberi tulajdonsággá és az egyént egyetemessé avatja.

Lesznai Anna: Derkovits Gyula. 1894–1934. (Századunk, 1934. dec. IX. évf. 10. sz. 402–404.)

A GRAFIKAI HAGYATÉK KIÁLLÍTÁSA A TAMÁS GALÉRIÁBAN – 1936

A tragikus körülmények között meghalt Derkovits Gyula hátramaradt grafikáját mutatja be a Tamás Galéria. Tollrajzok, tus- és olajvázlatok teszik változatossá a terem falait. A műveken még érezzük a művész kezének melegét és a problémák, amelyeket papírra vetett, a ma problémái, sorsuk nem az elmúlásé, a túlhaladottságé, hanem az életé. Úgy hatnak ezek a művek, mintha egy elgyötört, agyonkínzott lélek vallomásai lennének a társadalomról és az emberi sorsról. Derkovits Gyula harcos egyéniség volt, a szegénység és a nyomor harcosa. Ez az egyéniség azonban sohasem lépett ki a műterem falai közül, nem lett demagóggá, megmaradt mindig művésznek. A szenvedés és az éhség betegé tették testét, elgyötörték a lelkét. Művészete azokról beszél, akiknek szenvedés az élet, a reményvesztett, munkában agyonkínzott embertársairól. A nyomorba süppedt társadalmi osztály mellet mintegy ellentétül hatásosan vonultatja föl a jóléttől elhárjasodott gazdagok alakjait. Emellett a fanyar tartalom mellett olyan művészi érték csillog, hogy elfeledteti velünk a tárgy szomorúságát. Néha magával ragadja a szenvedély Derkovits Gyulát, a papíron végighasít a toll vagy az irón, és ilyenkor az erő és a lendület szüli a képet. Másutt viszont a

gyengéd lírai érzék teszi lággyá a vonalak játékos ritmusát. Derkovits Gyula grafikai gazdag művészi értéket képviselnek nemcsak a művész munkásságában, hanem a magyar művészettörténetben is.

(B. P. L.) [*Balás-Piry László*]: *Derkovits Gyula grafikai anyagának hagyatéki kiállítása.* (Nemzeti Ujság, 1936. jan. 4. - 14.)

Derkovits Gyula után tekintélyes rajzbeli hagyaték maradt, amely legnagyobb részét sohasem szerepelt kiállításon és ezért teljesen ismeretlen műve a fiatalon meghalt szerencsétlen nagy művésznék. A Tamás Galéria most jelentős részüket bemutatja: összesen ötvenegy rajzot, huszonhárom rézkarcot és a fametszetű Dózsa György sorozatnak tizenegy lapját. Bűvös színharmóniáitól és festői előadásától elvonatkoztatottan sem kevésbé érdekes művész Derkovits. Az árnyékolás nélkül való kontúrra, a rajzolás vékony vonalbeszédére szorítkozva is meg tudja ragadni a néző érdeklődését és magával tudja vinni a nézőt az ő sajátos világába, a proletár lázadónak keserűséggel és csendes daccal telítődött életszemléletébe. Úgyszólván minden rajz egy-egy lázadó mozdulat az ellen a rém ellen, amely a szegény embert különös könyörtelenséggel nyomja: a törvény ellen és emberi megszemélyesítői: a csendőr, a bíró, az ügyvéd, a pap ellen. Nagy indulat feszengett ebben a szegény festőben, aki halk szavúnak született és halk szenvedéssel hordta nyomorúságos életének nehéz keresztjét. Inkább mint képeiben, amelyekben festőiséggé ömlött, meg rajzaiban jutott szóhoz ez az indulata. Ahogy végigsétál előttük a néző, szinte hallani véli a művész zsörtölődését, elrekedt kifakadásait kora és minden kor életberendezésének igazságtalanságai ellen. Minden emberi megjelenési formák közül a kövér ember, az elhízott embertömeg volt Derkovits szemében a leggyűlöletesebb. Ennél fogva kövérnek, zsírral béleltnek, felfuvalkodottnak ábrázol mindenkit, akit szerepénél és a neki jutott hivatása miatt gyűlöletesnek érez: a kapitalistát, a bírót, a szónokot, az ügyvédet, a papot. Rajzai a karikatúra partján járnak, de még nem karikatúrák, egyrészt azért, mert mély erkölcsi felháborodás kifejezői, másrészt mert túlzásaikban sem torzítják el a valóságot. Jobbára gyors vázlatok, tollal és ecsetnyéllel készült rajzok, de sokszor jelzés mivoltukban is tele vannak jellemző és kifejező erővel. Érdekes és finom munka néhány gouache-vázlata is. Mintha rajtok kezdődnék Derkovitsnak az a színes korszaka, amelyet korai halála annyira az elején zárt le. Rézkarcai közül különösen a két nagyméretű emelkedik ki: a „Halottsiratás” és a „Menekülők” című. Nyers előadásukban hatalmas kifejező erő szorul meg. Megragadóké félelmességükben a Dózsa-sorozat fametszetei.

(e. a.) [*Elek Artúr*]: *Derkovits Gyula rajzai és grafikai munkái.* (Ujság, 1936. jan. 4. - 9.)

Ezúttal a nagy művész hagyatékának grafikai anyaga került a Galéria falaira és vitrinjeibe. Egyetlen csendes képe sincsen Derkovitsnak, minden műve, még a leg-

kisebb, leegyszerűbb rajza is ordít, küzd, üt, vádol vagy legalábbis: állít. Alig van magyar festő, aki ennyi véleményt tudott volna képszerűen manifesztálni. Derkovits harca nem vonalakra és színekre fordított próza, nem tételek és szavak illusztrációja, hanem megkapó, igaz ósalkotás. Még a szimbolikus rajzaiban sem fordít szöveget képpé, a jelkép nem mankója, hanem lényege a kompozíciónak. Derkovits minden műve igaz, százszázalékosan művészi megoldása az új mondanivalónak.

(P-i J-ó) [Pálmai Jenő]: A Tamás Galéria Derkovits-kiállítása. A Tamás Galéria Derkovits-kiállítása. (Az Est, 1936. jan. 5. - 9.)

A Tamás Galéria, a korán elhunyt Derkovits Gyulának első és állandó támogatója, talán fölfedezője is, kegyeletes kötelességből most nyilvánosságra hozza Derkovits Gyula grafikai hagyatékát. A kegyelet a festő emlékének szól, a kötelesség az özvegygel szemben áll fönn, aki kénytelen megválni a már mai is műértéket képviselő anyagtól. A haladó művészet vonalában fekszik Derkovits Gyula grafikája. Gúnyoló szándék nélkül kelt mosolyt, vagy pedig az ellenkező értelemben, borzalmat, megbotránkozást, szomorúságot. A tömegnyomorról, a céltalan robotról följegyzett kompozíciói, e jelenségek naturalisztikus őszinte megörökítései adják a különös tehetségű Derkovits Gyula lelkivilágának magyarázatát. A tragikus végű fiatal festő tehetségét, elhivatottságát már megállapította a ma szakvéleménye, a most széthulló grafikai anyag a jövő ítéletét várja bizalommal.

(b. m.) [Boross Mihály]: Derkovits Gyula grafikai hagyatéka. (Esti Kurir, 1936. jan. 5. - 10.)

A korán elhunyt nagy művésznek, Derkovits Gyulának ezúttal grafikai anyaga került a Tamás Galéria falaira és vitrinjeibe. Hagyatéki kiállítás ez, amelyet azonban nem lehet csak kegyelettel nézni. Halott művész élő művészete szól a kiállított rajzokról, melyek hol ránk förmednek, vádolnak, gúnyolnak, panaszkodnak és mindig szigorúan grafikus érvekkel, élő hangon mondanak véleményt az életről - rólunk. Sok újat mi már nem mondhatunk a tragikus végű zseniális festőről, mindezt, keserves fájdalomkra, posthumus rajzai mondják el.

(-lle) [Relle Pál]: Derkovits Gyula grafikai hagyatéka. (Magyar Hírlap, 1936. jan. 5. - 14.)

Akik jól ismerik a korán tragikusan elhunyt Derkovits Gyula művészetét, azokat is meglepetés várja a Tamás Galéria holnap megnyíló kiállításán, ahol a művész grafikai hagyatékát mutatják be.

A rézkarcok, metszetek és a főleg a tollrajzok között váratlanul sok ismeretlen került elő, s ezek egészen új vonásokkal gazdagítják a művész portréját.

Itt láthatjuk először a híres Dózsa-sorozat öt képét Derkovits Gyula által rézbe karcolva. A nagyszerű fametszetek robbanó ereje feszíti ezeket a lapokat is. Az elkeseredett, könyörtelen szatíra, ami Derkovitsot jellemezte, néhány tollrajzán szólal meg legleplezetlenebbül. Néhol georggroszosan kegyetlen a gúny anélkül, hogy mint annyian mások, a nagy német rajzoló technikáját utánozná. Művészi értékük mellett egy élet és egy kor sokszor megrázó dokumentumai is ezek a rajzok.

(m-i) [Mihályfi Ernő]: Derkovits Gyula grafikai hagyatéka a Tamás Galériában. (Magyarország, 1936. jan. 5. - 13.)

Derkovits Gyula grafikai anyagának hagyatéki kiállításával kezdte meg új esztendejét a Tamás Galéria. Részen egyéb kiállításokról ismert rajzait látjuk viszont, nagyrészt azonban eddig még kiállításra nem került alkotásaiban gyönyörködhetünk. Ezek a rajzok tulajdonképpen egy nagy művész jegyzetei arról, amit látott. Éppen ezért sokszor közvetlenebbül hatnak, mint a kész műalkotások. Minden egyes munkáján ott a határozott, a megalkuvás-nélküli állásfoglalás, a szocialista alkotóművész látásának megnyilatkozása elmélyítve a művészet életteremtő erejével. Sajnos maga a művész, Derkovits Gyula már nem él. Elvitte a szegénység, a gond, az éhezés és a proletársors, amely ellen minden alkotása mélységes és magával ragadó lázadás. Az egyetlen magyar festő volt, aki soha, egy pillanatig meg nem alkudott, akiben *élet, művészet, meggyőződés egyetlen fogalommá erősödött*. Most megindultan állunk alkotásai előtt és újra meg újra megállapítjuk, hogy a legnagyobb proletárfestők egyike volt, és az első, aki megmutatta, hogyan kell művészetet és világnézetet úgy kifejezni, hogy sem az egyik, sem a másik ne kisebbedjen tőle, sőt egymást kiegészítve és felerősítve hirdessék a művészi és emberi gondolatokat.

szp. á. [Szélpál Árpád]: Derkovits Gyula... (Népszava, 1936. jan. 5. - 4.)

Derkovits Gyula grafikai. Ugyancsak ma délelőtt nyílik meg a Tamás Galéria kiállítása, amelyen Derkovits Gyula válogatott grafikai hagyatéka kerül bemutatásra. Ceruza- és tollrajzok, tus- és gouache-festmények, rézkarcok és szénrajzok változatos sora tanúskodik a nemrég elhunyt modern művész kivételes tehetségéről, amely színek nélkül, a tónusos vagy pusztán vonalas kifejezés fehér-fekete művészetében is frappáns módon nyilatkozott meg. Különös ellentétek egyesültek Derkovits Gyulában: apostoli áhítat – lázadó vadsággal, álmodozó lágyság – szenvedélyes erővel. S ugyanezeknek a tényezőknél kereszteződése érzik egész művészetén. Halk fátyolos színek mögött felhorgadó forradalmi tartalom, hétköznapi valóság közönséges motívumai – valami melankolikus zengésű, költői átiratban, dosztojevskiji sejtelmességben. A nyomor, az elnyomottság, a megalázottság, a munka és a szenvedés az ő csodálatos finomsággal

„írott” vonalaiban, ezüst-, szürke-, rózsaszínű vízióiban szinte angyali glóriát kap. Minden különösebb pátosz nélkül, olyan természetes magátólértődöttséggel, ahogy a piszkos földből kivirágzik a harmatos, tiszta tavaszi primula. Nagyon hasznos és okos dolog volt Derkovitsnak ezt a jórészt ismeretlen lapokból álló hagyatékát kiállítani. A szép és értékes kollekciónak közelebb visz a művész megértéséhez, jelentőségének teljesebb felismeréséhez s igaz gyönyörűséget szerez minden műértőnek.

-io. [*Carpaccio / Kárpáti Aurél*]: *Derkovits Gyula grafikai.* (Pesti Napló, 1936. jan. 5. - 16.)

Derkovits Gyula rajzai. A Tamás galéria új kiállítását a korán elhunyt nagytehetségű Derkovits Gyula emlékének szenteli. Nagyobb rajzait, toll- és íróvázlatait mutatja be válogatott sorozatban. Ezekon az érdekes stúdiumokon a művész ugyanazt a jellemrajzot adta önmagáról, mint a nagy képein. Harcos és keserű ember agitatív képzelettel és mondanivalókkal. Meggyőződéses művész, akinek alkotó kedve számára a rajz is szociális probléma, melyet bravúros vonalbeli megoldással vetít fel.

(8 Órai Ujság, 1936. jan. 8. - 2.)

Derkovits Gyula grafikai hagyatéka. A Tamás Galéria a korán elhunyt nagytehetségű művész grafikai anyagából rendezett kiállítást. A közvetlen rajzokban Derkovits politikai pártállása sokkal erőteljesebben jut kifejezésre, mint nagyobb lélegzetű festményeiben, ahol a művészi elképzelés mindig szerencsésen fölébe kerekedett irányzatosan tüntető mondanivalóinak. De ha ettől eltekintünk, meg kell állapítanunk, hogy kevés magyar művész tudta a karcoló tűt, a tollat olyan markáns erővel vízióinak szolgálatába állítani, mint Derkovits. Rézkarcai, különböző technikájú rajzai igazi mesterművek, nem egy közülök Daumier megrendítő szatirikus lapjaival vetekszik.

(Budapesti Hírlap, 1936. jan. 10. - 11.)

Derkovits Gyulának, a két éve halott festőnek hagyatékából egyre-másra kerülnek elő az eddig ismeretlen kincsek. Most a Tamás Galéria mutatja be hátrahagyott rajzainak hatalmas anyagát, amely azonban nemcsak mennyiség, hanem minőség szempontjából is hatalmas. Ezek a futó vázlatok, tollal, ceruzával vagy szénrel odavetve, még erősebben alátámasztják Derkovits festői jelentőségét, mert olyan rajzkultúráról tesznek tanúságot, amely önállóan is előkelő helyét jelölhette volna ki művészetünkben. Sőt az európai művészetben is, mert Derkovits, mint szociális témák keserű rajzolója, egyenesen Georg Grosz mellé sorolható. Rézkarcai, de különösen fametszetei közt is akadnak egészen kivételes értékű darabok, de az igazi Derkovits mégis tusfestményein, nagy képeihez készült vázlatain és színes rajzain mutatkozik meg. Az

utóbbiak közt van önarcképe, amely mint rajz és mint emberi dokumentum egyformán döbbenetes erejű.

(f. j.) [Fóthy János]: *Derkovits Gyula rajzai.* (Pesti Hírlap, 1936. jan. 10. – 10.)

ÍRÁSOK A DÓZSA-SOROZATRÓL

Derkovits Gyula Dózsa-sorozata

Derkovits Gyula egyik utolsó kívánsága teljesül ezzel a könyvvel. A Dózsa-sorozatot a nép számára alkotta ez a nagy festő. Kötetben akarta kiadni, a magyar munkások és parasztok számára. Általában nekik szánta minden színfoltját és minden ceruzavonását. Nekik dolgozott, értük élt és értük halt éhen. Sorsának egyik legtragikusabb körülménye volt, hogy nem érthette meg azt az időt, amikor munkái eljutnak a néphez. Amíg élt, az entellektüelekhez is alig jutottak el. Éhen kellett halnia, hogy felfedezzék. Halála után fél évvel „érkezett be”, az Ernst Múzeum nagy kiállításán.

Mint – néhány személyes ismerősétől eltekintve – mindenki, sajnos én is csak ezen a kiállításon ismertem meg művészetének igazi nagyságát. Előbb csak néha láttam egy-egy képét, progresszív művészcsoportok kiállításain. Alig keltettek feltűnést, nem beszéltek róluk, és főleg nem vették őket. Ha jól emlékszem, tíz évvel ezelőtt láttam először Derkovits-képet. Azon a tárlaton az ő képe volt az egyetlen, mely megragadott, és melyet sohasem felejtettem el. „Utolsó vacsora” volt a címe. Az asztalt munkások ülték körül. Mély, keserű szomorúság áradt ebből a festményből, az alakok olyanok voltak, mint egy levert felkelés megalázott hősei. Később, esztendőik múlva időnként eszembe jutott ez a kép, és egészen különös megnyugvással gondoltam arra, hogy van Magyarországon egy művész, aki így fest és így érez. Időnként egy-egy újabb képe megerősítette bennem ezt a hangulatot, azután elkövetkezett tragikus halála, majd a nagy kiállítás, a nagy és teljes megismerés szinte ujjongó élménye.

Nem az én feladatomban annak kifejtése, hogy mit jelent Derkovits művészete a magyar festészet és grafika fejlődésében. Ez a képzőművészet szakembereinek dolga, akik halála után egyhangúan megállapították, hogy a modern magyar művészet egyik legnagyobb zsenije volt. Én arról szeretnék beszélni: mit jelent Derkovits Gyula a magyar nép számára. Ő volt első és sokáig egyetlen szociális festőnk. A művészet az ő számára nemcsak szín- és formaproblémák, hanem emberi problémák megoldását is jelentette. A fény és árny festői küzdelme nála a társadalmi fény és árny emberi küzdelmévé szélesedett. Az elnyomottak és megalázottak, az éhezők és fázók, az ellenállók és harcba indulók testi és lelki világát elevenítette meg, rácafolva a nyárspolgárok előítéletére, hogy magasrendű képzőművészet és mondanivaló nem fér össze. Derkovits piktúrája olyan légiesen átszellemült, mint a zene, és mégis tele van valósággal, éles és kegyetlen igazsággal.

A munkások és parasztok keserűsége és reménye él festményein, rajzain és metszetein. Állandó feszültség van bennük – mint a nép életében. Még a csendéletei

sem csendesek: az ellentétek küzdelme ad nekik rendkívüli erőt. Egyik csendélete például ebből áll: ablakpárkány, rajta kiszáradt, kemény kenyérdarabok, zúzmarás ablak és az ablakon túl két csendőrcsákó és szurony halvány árnya. De vannak lírai képei is, önarcképei. Az egyikben tigrist látunk, amint ketrecében mohó, érzéki boldogsággal fal fel egy darab húst. A ketrec előtt a festő beesett, sápadt arca látszik, égő szeme megbabonázva, irigyen mered a hústra. Más képein a munkások élete bontakozik ki, minden vonatkozásban és minden hangulatban. Munkás festette ezeket a munkásoknak. Derkovits közülük került ki, de nem maradt meg „őstehetség”-nek. A mai őstehetség-kultusz a felbukkanó tehetséges munkás- és parasztfestőket nem engedi tanulni és fejlődni, megtartja őket „primitív”-nek, egzotikus különlegességnek, és természetes tudatlanságukat, kezdetlegességüket csemegeként szolgálja fel a közönségnek. Ez a furcsa „népi” törekvés, mely mostanában eléggé divatos, éppen olyan népellenes, mint amilyen művészetellenes. Derkovits, a munkás nem akarta primitívségével szórakoztatni a sznobokat, hanem ellenkezőleg, a kultúra és tudás minden csiszolt és finom eszközt megszerezte, hogy a nép szolgálatába állítsa. Ez a döntő különbség az őstehetség és a nép igazi művésze között.

Zsenijének legnagyobb teljesítménye, lelkialkatának, világszemléletének legtökéletesebb összefoglalója az „1514”, a Dózsa felkelés fametszetsorozata. A magyar parasztság vértanúsággal végződő hősi megmozdulásának ereje és tragikomikuma talán még lenyűgözőbben bontakozik ki ezen a tizenegy fehér lapon, mint Eötvös József hatalmas történelmi regényében, mely ugyanerről szól. Dózsa György és elgyötört népe felkelésében és borzalmas, vandál leveretésében találta meg Derkovits Gyula élete legnagyobb témáját. A magyar nép lelkében ma is él a Dózsa emlék – ezt a soha el nem múló emléket véste fába Derkovits. Ezt tartotta főművének. Most végre teljesül vágya: az „1514” eljut azokhoz, akiknek alkotója szánta.

Bálint György (Derkovits Gyula: 1514. 11 fametszet. Budapest, 1936. 5-6.)

A Dózsa-sorozat fametszetei

Derkovits Gyula művészetét modern „szegények bibliájának szánta. Hadd lássák meg benne a tömegek saját sorsuk elviselhetetlenségét, s hadd eddze őket a felismerés harcra. A kiváltságosak pedig hadd döbbenjenek jobb belátásra, vagy hadd vesszenek az öntudatra ébredt nyomorultak ostroma alatt. Ezért merítette témáit majdnem mindig a munkások, nyomorgók, elhagyottak, szenvedők, éhezők és fázók világából.”

Ártinger Imrét idézzük, aki Derkovits Gyula művészetét kitűnő monográfiában méltatta. Derkovits szemében a művészet a szocialista világnézetről hitet valló szellemi tett volt, az új ige hirdetése, fáklya, amely az elnyomatás és kizsákmányolás éjszakájában volt hivatva világot gyújtani. Ezért tartotta annyira szem előtt, hogy a képnek vagy rajznak már a témája is a proletariátus életéből való legyen. Ám Derkovits nem érte be a proletárellet alakjainak és tényeinek tárgyilagos ábrázolásával. Nemcsak látta, figyelte, de vérzően, keservesen át is szenvedte ezt az életet.

Mentől érettebb művésszé fejlődött Derkovits, annál behatóbb, részletezőbb képét itatta és gyúrta át ezzel a kifejező indulattal. Ábrázolásának expresszív hevülete egyre mélyebb és szövödményesebb erzetű formában áradt szét, anélkül hogy eleven ereje csökkent volna. A festő Derkovits egyre finomabban és éppen ezáltal egyre dúsabban élt a kifejezés színes jeleivel. Lehet, hogy a grafikus is eljutott volna a stílusnak erre a fejlődési fokára. A Dózsa Györgyért és az 1514-i parasztlázadásért lángoló fametszetek korábbi keletűek. Bennök a szociális együttérzés hevülete még egészen szilajon, mondhatnók vadul ragadja magával az ábrázolást. A fametsző Derkovits együtt lázad a lázadókkal, együtt dühödik és lendül velök az elnyomók ellen, és együtt szenved el velök a leveretés szörnyűségeit. Ősi hatalmi indulatok fékevesztett, gyilkos elszántsága hasítja, tépi, vagdossa a formát, szilánkos, cafatos darabokra. A fekete-fehér ellentétéből csupa hirtelen összecsapás robban. A látomás drámai izgalma annyira heves, hogy a történelmi esemény képei véres jelenné váltan döngetik szívünket.

Az ábrázolásnak ez az indulatos formai taglejtése expresszionista vonás. A fametszetek stílusa sommásabb, egyenetlenebb, mint Derkovits későbbi festői teljessége, de meggyőző erőben sokkal közvetlenebb annál.

Minden társadalmi válság mélyén a hatalmi érdekek primitív, nyers ellentéte feszül. Csak a „vagy-vagy” számít. A Dózsa-lázadás érzelmi és eseménybeli brutalitásában két fél állott szemben egymással életre-halálra. Ez a szembenállás nem tűr meg semmiféle közbenső árnyalatot, semmiféle kertelést vagy simítgatást. Aki bírta, marta. Tehát képszerűen megláttatni és átéreztetni is csak egészen elemi tagozású ábrázolás révén lehetett. Ilyen elemi tagozás a fehér-fekete árnyalattalan, éles ellentéte. Fából késsel kimetszett, kemény rajzolatú, egyszerű formák kellettek ide.

Félelmetes erejű látomások. Nem egy van közöttük, amelyben az alakok emberfölötti távlatok magasságába érnek. Vagy amelyen a vonalak, foltok ütemes lendülete roppant ívekben hullámszik végig a felületen. Vagy ahol a tömegek csatára szánt, ordító kétségbeesése, szabadságra törő rohama úgy viharzik, mint „eget-földet rázó mennydörgés”. Vagy ahol a fekete és a fehér lobogó egybefonódásából a borzalmak pokoli ceremóniája kél, nagyobb dicsőségére sötét hatalmaknak.

De hát kell-e, szabad-e egyáltalán ezeket a fametszeteket tovább méltatni, magyarázni? Minden további esztétikai hozzászólás fölösleges fontoskodás volna. Vétkeznék, aki ezekkel a véres valóságot idéző látomásokkal finomkodó kritikai légtornászmutatványokra lendítené magát. Itt egészen másról van szó, nem esztétikai inyenckedésről. Hogy miről, azt a Dózsa-fametszetek elég világosan példázzák.

Kállai Ernő (Derkovits Gyula: 1514. 11 fametszet. Budapest, 1936. 7-8.)

Derkovits Gyula: 1514. Végre eljut a nagyközönséghez Derkovits Gyula főműve, a „Dózsa-sorozat”. Amikor röviddel tragikus halála után kiállításra került ennek a nagy művésznek hatalmas hagyatéka, a Dózsa felkelést ábrázoló tizenegy gyönyörű fametszet keltette a legnagyobb hatást. Masereel híres fametszet-sorozataival vetkszik a Dózsa-ciklus, mely valami egészen új, mélyen tragikus szemléletet hozott.

Lenyűgöző monumentalitással eleveníti meg Derkovits ezeken a komor, fekete-fehér lapokon a magyar parasztság kétségbeesetten heroikus megmozdulásának lendületét és drámai elbukását. Komor feszültség tölti meg ezeket a lapokat. Stílusuk egészen új, egyedülálló. Nemcsak elődei hiányoznak a magyar grafikában, hanem még utanzói sincsenek, nem is lehet utánozni. Derkovits arra szánta ezt a sorozatot, hogy mappa formájában a nyilvánosság elé kerüljön, Ezt nem érhetette meg: *életében még kiállításra sem került a tizenegy remekmű.* Most végre megjelent a mappa, végre megindulhat ennek a nagy magyar műnek az útja a magyar tömegek felé. A sorozathoz *Bálint György* és *Kállai Ernő* írt bevezető tanulmányt.

(Magyarország, 1936. jún. 3. - 10.)

A halála után halhatatlanná lett festő legnagyobb grafikai munkája e Dózsa-sorozat. A munkás-festőember lelke mély szólamokban rezonál a Dózsa-tragédiára. Alakjai mind férfiak. Súlyos parasztkézek markolása, lábak döngése, kapudöngetés, ordítás és halálhörgés közepette legmélyebb szólam a megkoronázott Dózsa döbbenetes hallgatása. Az elnyomás és felszabadulás témája nehéz *művészi* feladata, amelyet Derkovits vérségi alkata és életkörülményei folytán *őszintén* tudott megoldani. Önvallomás e sorozat. Mindezekon kívül és felül hatalmas művészi erővel jelenít, stílusa eggyé válik a mondanivalóval. Oly erény ez, amilyen csak a nagyoknak adatik meg. Előadásmódja a híres Masereelt juttatja eszünkbe, de annál keményebb, inkább telített és nem utolsósorban őszintébb. Valósággal izzanak a fehér és fekete foltok lapjain. Munkássága a magyar grafika történetében fontos állomást jelent.

Sajnos nálunk a különben is mostoha gyermeket, a grafikát a köztudat még mindig nem ismeri el a festészettel egyenrangúnak. Pedig jó grafikai alkotáshoz kell annyi munka, mint ugyanolyan, sokszor még nagyobb méretű szintén jó festményhez.

Gy. Sz. B. [Gy. Szabó Béla]: 1514. Derkovits Gyula tizenegy fametszete. (Gondolatkiadás.) (Magyar Út, 1936. aug. 1-15. V. évf. 15-16. sz. 7.)

A könyvnap alkalmából jelent meg Derkovits Gyula Dózsa-sorozata. Derkovits művészete fölötté áll a mai, mindjobban klasszicizálódó, nyugalmat kereső és a keresést, a kutatást mindjobban elvető, „leszűrődő” magyar képzőművészetnek, elsősorban azért, mert ez a 11 fametszet nem a kiváltságos százak részére, nem a művészeti ínyencek és sznobok kielégítésére irányul, mint a képzőművészeti termékek 99%-a.

Derkovits élete a teljes proletársors. Asztalos volt és - mint asztalos és festő együtt - nyomorgott és éhezett, az éhenhalásig. De minden nyomorúság csak arra volt alkalmas számára, hogy kialakítsa és elmélyítse a kizsákmányoltak iránti szolidaritását, hogy kiálljon értük.

Egyik legnagyobb tette, kiállása Derkovitsnak ez a Dózsa-sorozat. Itt nyil-

vánul meg maradék nélkül az ő világnézete, ebben a sorozatban adta teljes mértékben saját magát és ezekben a fametszetekben volt képes 100%-ig összeegyeztetni tartalmi mondanivalói forradalmas erejét formai mondanivalói forradalmi, dinamikus erejével. Míg képei a dolog természetéből kifolyólag tematikailag is kevésbé mozgalmassak, bár telve a legmélyebb lírai érzékenyüléssel és a legtávolabbi perspektívákat megmutató emberábrázolással – de kevésbé erőteljesek és színeiben minden színessége dacára valami erőtlen finomság, belenyugvás és aszketizmus nyilvánul meg, kompozíciójának erőteljesen mozgalmassá rajzát és felosztását színeivel lecsökkenti, ezzel szemben *fametszetei a téma, forma és tartalom* teljes összhangjában felemelőbbek, lázítóbbak és még sokkal inkább proletárhangúak, mint képei.

Nem a forma, a vonalak és foltok játéka, a fekete és fehér vibráló váltakozása volt az, amely megragadta Derkovitsot e fametszetek alkotásában. Derkovitsot az elnyomottak küzdelmeinek, felrugaskodni akarásának, lázadásának mélyeséges átérzése hevítette. A formák féktelen dinamikája, a fekete-fehér színessége és változatosága, egyszóval mindaz, ami annyira sajátossá és kifejező erejűvé, stílusossá és művészivé teszi Derkovits fametszeteit, mind csak eszköz volt arra, hogy azt a szánalmat és fájdalmat, amelyet Derkovits már gyermekkorától átél, átért, átértett, mindazt az ökölbe szorított kezet, elnyomott és lefojtott elkeseredést, amelyet belőle az élet mint szenvedő félből, mint a „megalázottak és megszorítottak” egyikéből kiváltott, szinte explóziószerűen kirobbantsa magából. E fametszetsorozat lázongásában utat tört magának Derkovits egész életének és osztályának elkeseredése és az uralkodó osztállyal szembeni gyűlölete, változtatni akarása. Derkovitsot nem a mindenáron újat akarók, a „formai forradalmárok” láza, nem az elefántcsonttorony mindentől, élettől és valóságtól elvonatkoztatott heve lelkesítette. Ő az életből, az osztályharcból, a társadalmi igazságtalanságokból, a szenvedők iránti szánalomból és a letiportak felemelésének szándékából indult ki. De nála még sincs szó üres propagandáról, nincs szó e fametszeteiben, ugyanúgy, mint képeiben irodalmiságról, festőietlenségről. A téma, amely lázongó és mint téma irodalmi, így párosulva az ugyanolyan minőségű formával, tartalmat, művészi erőt nyer. A hatalmas gondolat, az elnyomottakkal való együttérzés, e vibráló erejű formában megjelenítve, egyedül adhatta ezt az átütő erejű művet, amely minden porcikájában egy kiállítás, a szenvedésnek, részvétnek és lázadásnak szinte állati üvöltése.

Fametszetei a Dózsa-féle parasztforradalom lángra lobbanását, küzdelmeit és a minden emberit megcsúfoló kegyetlen leveretését ábrázolják ugyan de csak tematikailag. Naggyá e művet éppen általános érvényűsége teszi. Amikor a parasztok felvonulását szemléljük, bizony érezzük a mai parasztság és proletárság forrongó nehézkes erejét. A két kaszás parasztfigura messze néző szemével a mába tágtítja perspektívánkat. De a legkifejezőbben mai mégis két tömegjelenete: az egyik parasztok a nemesi hadsereggel szemben, a másik a rácsot széttépő figurával. De mindegyik a mai valóság a történelem valóságán keresztül nézve: a történelem átvive a mába, a ma a történelembe – szintézis, amely a szemlélő gondolataiban kialakulva, lökést ad a cselekvésre.

Bán Béla: Derkovits Gyula fametszetei. (Szocializmus, XXVI. évf. 6. sz. 1936. 397-398.)

A grafika valamennyi technikája közül a fametszetnek van nálunk aránylag legkevesebb kiváló művelője. Annál kivételesebb és kimagaslóbb érték az a tizenegy fametszet, amelyet Derkovits Gyula a Dózsa-féle parasztlázadás emlékére alkotott. Ezek a fametszetet eddig csak kiállítások révén kerültek nyilvánosságra. Ártinger Imrének, a túl korán elhunyt művészről írt monográfiája természetszerűleg Derkovits festői munkásságát méltatta elsősorban, amely nemcsak számra több, de művészeti értékre is különb, mert érettebb, teljesebb a Dózsa-sorozatnál. A fametszetek látomásuk izgalmas drámai hevületével és szuggesztív kifejező erejével mindamelllett nagyszerű bizonyosságot tesznek Derkovits izzó szociális emberségéről és nagyra hivatott művésztaláról. Túl ezen a Dózsa-sorozat azért is fontos, mert hazai szemlélettel bizonyítja, hogy politikai célzat és a jó művészet igenis összeférnek egymással. Ami ezt illeti, a spanyol Goya, a francia Daumier és a német George Grosz meg Otto Dix után végre mi is kiállhatunk az európai fórumra: Derkovits Gyulának az 1514. évi parasztlázadás emlékét idéző fametszeteivel.

Mindenképp elismerésre méltó tehát, hogy a „Gondolat” az idei könyvnap alkalmából mappába gyűjtve kiadta a Dózsa-sorozat reprodukcióit. Kár, hogy a művész nem érthette meg ezt a kiadványt. Hiszen a Dózsa-sorozatot a nép számára készítette, és elejétől fogva az volt a terve vele, hogy reprodukciók alakjában közrebocsátja, elsősorban parasztok és munkások kezébe. A kiadó éppen erre a kevés pénzű közönségre való tekintettel lehetőleg olcsóra kívánta szabni a mű árát. Ezért kellett a fametszetek méretét a reprodukciókban erősen lekcinyíteni. A kicsinyítés következtében az eredetiek vizuális hatalma, sajnos, csak letompítva érvényesül a reprodukciókon. A képzés lángoló fanatizmusa, szenvedélyes taglejtése az ilyen szűk felületen nem bontakozik ki a hozzávaló elemi erővel. Fogékony szemek és lelkek azért bizonyára így is fölérzik a fametszetek művészi és tartalmi jelentőségét. Ebben a két előszó is segítségükre lehet. Nagyon jó, ahogy Bálint György az „őstehetségek” népieskedő kultuszával szemben a munkás sorból került Derkovitsban a nép igaz művészetét méltatja:

„A mai őstehetség-kultusz a felbukkanó tehetséges munkás- és parasztfestőket nem engedni tanulni és fejlődni, megtartja őket „primitív”-nek, egzotikus különlegességnek, és természetes tudatlanságukat, kezdetlegességüket csemegeként szolgálja fel a közönségnek. Derkovits, a munkás, nem akarta primitívséggel szórakoztatni a sznobokat, hanem ellenkezőleg, a kultúra és tudás minden csiszolt és finom eszközét megszerezte, hogy a nép szolgálatába állítsa. Ez a döntő különbség az őstehetség és a nép igazi művésze között.”

m. p. [Mátyás Péter / Kállai Ernő]: Derkovits Gyula: 1514. (Magyar Művészet, 1936. XII. évf. 11. sz. 350.)

Derkovits Gyula tragikus halálú magyar festőművésznek méltó emlékkal áldozott a budapesti Gondolat, amikor az új magyar festői realizmus mesterének „1514” című fametszet-sorozatát a közönség széles rétegei elé bocsátotta. A tárgyilagos, korszerű

kiállítású mappa az „1514” eredeti, nagyméretű fametszeteinek kisebb másait tartalmazza. A tizenegy képhez Kállai Ernő írt előszót, magát Derkovits Gyulát pedig Bálint György méltatja. A sorozat egésze a Dózsa-mozgalom eseményeit foglalja össze. A nagy esztétikai műveltségű Kállai Ernő a viharzó képsorozatról írva azzal zárja cikkét, hogy „vétkeznék, aki ezekkel a véres valóságot idéző látomásokkal finomkodó kritikai légtornász-mutatványokra lendítené magát”. Bizonyos, hogy Daumier, Zille, Kollwitz, Grosz, Masereel körében Derkovits egyenrangú művész, aki a mai Európa grafikában élő arcképen a legjellemzőbb vonást húzta meg: Kelet-középeurópai parasztvalóság vonalát. (Hogy Derkovits milyen szorosan beletartozik a legnagyobb mai grafikusok sorába, kiadatlan ceruza- és tollrajzainak száza bizonyítanak. Ezek nélkül természetesen a Derkovits életművéről alkotott kép hiányos.)

Fiatal, küszködő magyar képzőművészeink, ha arra a kérdésre keresnek feleletet, hogy miképp’ lehetnének művészetükben magyarok, úgy, hogy a világhoz is szólhasanak, Derkovits életművében keressék a választ!

(m. j.) [Méliusz József] (Korunk, 12. évf. 4. sz. 1937. 347-348.)

DERKOVITS RAJZOK A TAMÁS GALÉRIÁBAN – 1937

Derkovitsot időnként ki kell állítani. Kultúrkötelesség ez, melyet nem lehet elég gyakran teljesíteni. Ez a tragikus sorsú nagy festő életében alig jutott nyilvánosságához. Pedig művészete mindig azt a célt szolgálta, hogy eljusson a legnagyobb tömegekhez. A magyar nép festője volt, anélkül hogy egy pillanatra is „magyaros” és „népies” akart volna lenni. Nagy festményei éppúgy, mint csodálatos fametszet-sorozata, az „1514”, a magyar nép szenvedéseit és harcos szándékait örökíti meg. Derkovits a népből jött, a népért dolgozott és a népért halt éhen.

A Tamás Galéria most kiállította a nagy művész egy sereg rajzát. Időrendben sorakoznak a falakon 1917-től 1934-ig. Itt vannak a kezdő Derkovits sötét, túlsúfolt és kissé merev krétarajzai, melyek csak itt-ott sejtetik a később majd kibontakozó nagy egyéniséget. Azután itt van egy sereg rajz Derkovits utolsó, hatalmas korszakából. Apró, odavetett vázlatok, tervek, tanulmányok, azóta már híressé vált nagy festményeihez, karcolatok, karikatúrák. Pár vonallal jelzett, félig elmosódott, fájdalmas vagy kegyetlen arcok, melyeknek pillantását nem lehet elfelejteni.

Dolgozó vagy tétlenül maguk elé meredő munkások, rongyos anyák vézna gyerekekkel a karjukon, rengő pocakú politikai szónokok, különböző hatósági közegek: ezekről szól a legtöbb rajz. Látomásszerű képek a valóságról. Derkovits a társadalmi valóság kegyetlenül kritikus felismerője. Tárgyilagosan szemléli ezt a valóságot, tárgyilagosan, de sohasem semlegesén. Ábrázolja, de minden vonásán, minden színfoltján érezni, hogy közben a megváltoztatását is kívánja. Harcos művész: ám ebben az összetételben a művészetén ugyanolyan erős a hangsúly, mint a harcon. Rajzai nemcsak társadalmi cselekedetek, hanem melleleg remekmű-törédekek is.

B. Gy. [Bálint György]: Derkovits Gyula rajzai. (Magyarország, 1937. okt. 23. - 9.)

Derkovits Gyula, az éhen halt festőművész lelkét mutatja be a Tamás-galéria holnap megnyíló grafikai hagyatéki kiállításán. Mintha a művészt a boncoló asztalra tették volna saját képei. Elmarad a vonalak mögött minden – a művész inasévei, a kezdő próbálkozások, a tehetség kibontakozása – a néző a halott művész gondolatai előtt döbben meg. Első rajzaiban csak a fekete-fehér misztikus játéka érdekli, a vonalak között önmagát keresi, még dadog, de tudja, hogy nagyon sok mondanivalója lesz. 1930-31-ben már Georg Grosz karrierje érdekli.

Ha nem lettek volna nálunk olyan szegényesek a viszonyok, a folyóiratok verekedtek volna ennek az élesen kritizáló művésznek minden lapjáért. Már 1917-ben a proletártemetés érdekli, hamarosan szembefordul mindennel, ami a társadalmat fenntartja. A szónokokat sokszor veti papírra. Mintha a hatalmas hasból bugyborékolnának fel a szavak és a nagyra kitátott foghíjas szájon a frázisok. A legmegdöbbentőbb a „Munkanélküli” rajza.

Hatalmas erőtől duzzadó test zuhan rá az ebédlőasztalra és a tehetetlenség elpusztítja a család életét. Haragszik minden „úrnő”-re, kegyetlen vonalakkal tölti ki rajtuk bosszúját. Ha nem kínlódott volna ez a művész olyan sokat az élettel, talán máshová ért volna el. Ezt mutatja „Sándor öcsém” és „Erzsi húgom” képe. Ott fekszenek holtan. A rajzon egyszerű vonások, a vonalakban is az éhség van. Mind a két kép a lélekbe markol. A leány feje fölött mirtuszkoszorú, de a művész csodálatos ereje mintha a fájdalom tüskés glóriáját varázsolta volna oda. Csak Goya tudott ilyen kegyetlen lenni. Nem véletlenség, hogy éppen ő jut eszünkbe. Derkovitsnak ereje és tehetsége olyan nagy, hogy a klasszikusokkal együtt emlegethetjük. A magyar művészet nagyon nagy értéket veszített el benne.

(p. ö.) [Paizs Ödön]: *Derkovits Gyula rajzainak kiállítása. (Az Est, 1937. okt. 24. - 9.)*

A Tamás Galéria kegyeletes ténye a holt festőművész irányában, hogy újból összegyűjti, fölkeres azokat a grafikai lapokat, amelyeknek nagy része még ismeretlen volt, s bemutatja a nyilvánosságnak. A Tamás Galéria volt az, amely annak idején az élő festő mellett állt, segítette kibontakozni a szárnyaló tehetséget, s ezzel a kiállítással csak hűségét igazolja, hitét erősíti meg Derkovits Gyula művészetében. Mert Derkovits Gyula művész volt. Nagy akarások lobogó lángja fűtötte, izzó dráma élt minden vonásában, soha sem alkudott meg s ami lelkében akár irányzatos hatást váltott ki, akár egyetemes gondolatot termelt, azt abban a brutális őszinteségekben vetette papírra, amiben csak a hivatott művész tud alkotni. Az egész galériát megtölti a mintegy százötven grafikai lap, s szemléltető képét adja 1917-től, a művész elindulásától haláláig befutott útnak. Igen érdekes gyűjtemény, megértő, művészszerető gyűjtők számára ritka esemény.

(b. m.) [Boross Mihály]: *Derkovits Gyula hagyatéki kiállítása. (Esti Kurir, 1937. okt. 24. - 11.)*

Időrendi sorban mutatja be a Tamás-galéria a csak tragikus halála után érdeme szerint megbecsült Derkovits Gyula rajzait, kis skicceit, karcait és fametszeteit. Javarészt apró feljegyzések, megrögzítései egy-egy pillanatnyi gondolatnak – emberfigurák éles, gyakran a kegyetlenségig menő meglátással. Aztán néhány tanulmány kisebb nagyobb méretben nagy vásznaihoz – valamennyi együtt majd két évtized érdekes fejlődésének a késői impresszionizmustól egészen addig a súlyos hatásokat és célokat kereső dekoratív művészet felé, amelyhez eljutott. Az ilyen kis dolgok gyakran többet és leleplezőbbet árulnak el alkotójukról, mint a beteljesített munkák. Ebben az esetben a leleplezés még szimpatikusabbá teszi a művészt, akinek harcoss és borús nagy képeit itt gyakran kemény csúfolódásba burkoltan ugyan, de világosabb kedély váltja fel. Tiszta és szép sokszorosított lapjai egészítik ki most teljessé a képet, amelyet a közönség a rajzsorozattal együtt erről az értékes és korán elvesztett művésztől alkothat.

(bl) [Bálint Lajos]: *Derkovits Gyula rajzai.* (Magyar Hírlap, 1937. okt. 24. – 8.)

A *Tamás Galéria* összegyűjtötte a fiatalon elhalt tehetséges festőművésznak, *Derkovits Gyulának* még ki nem állított rajzait és vázlatait. Derkovits eredeti egyéniség volt, aki sok vívódás után jutott el nagy piktúrájának egy-egy értékes alkotásához. Erről a belső küzdelemről, egy igazi művész műhelyének lassan érő munkájáról tanúskodik ezeknek a rajzoknak nagy része. Már ezért is érdekes a kiállítás. De a rajzok mint önálló grafikák is igen komoly művészi értékűek. Hajszálvékony tollrajzok, leheletszerű, alig látszó szellemet tükröznek abból a szegény, küszködő, napfénytől elzárt világból, amelynek nehéz és mégis költői naturalizmusát Derkovits festészete megszólaltatta.

K. [Kállay Miklós] (Nemzeti Ujság, 1937. okt. 24. – 28.)

Már évek óta kihullott az életből, de ha hagyatékából kiállítást rendeznek, mindig az ő művészete hat a legelevenebben. Most a rajzait láthatjuk a Tamás Galériában. Részben azokat, amelyeket már régebbi kiállításokról ismerünk, részben olyanokat, amelyek most kerültek először a közönség elé. A rendezés segítségére siet a nézőnek. Igen okosan időrendbe állították a kiállított anyagot az évszámok pontos megjelölésével. Így azután nyomon követhetjük Derkovits Gyula fejlődését.

A festő életéről és gondolatairól legtöbbit mindig vázlatai, grafikai följegyzései beszélnek. Egy kis rajz, néhány vonalnyi megjegyzés, egy kialakulóban lévő nagy művészi elgondolás odavetett vázlata gyakran többet beszél a kész alkotásnál. Többet beszél, többet árul el magáról a művésztől. Nemcsak műhelytitkokat, hanem gondolati titkokat is, sokszor olyanokat, amelyek különben örökre rejtettek maradnának. A művész sokszor vázol föl magának olyasmit, amelyből sohasem lesz alkotás, mert nem lehet, sokszor tesz olyan megjegyzést, amely fölér a kész alkotással, mert egy nagy gondolat magját mutatja.

Ezért értékesek a grafikai kiállítások, különösen az olyanok, amelyek a művészek magánhasználatra készült jegyzeteit mutatják. A Derkovits-rajzok pedig még fokozottabban értékesek, mert egy nagy művésznek olyan gondolatait tárják elénk, amelyek az életről szólnak, a mi életünkről leplezetlenül és őszintén.

Derkovits művészetének teljes megértése szempontjából is nagyjelentőségű a most először bemutatott grafikai anyag. Az 1917–18. évekből származó rajzok között néhány olyat találunk, amelyek teljes erővel mutatják már nagy tehetségét. Különösen a „Temetés”, a „Pásztor” és a „Kertésznők” című rajzai jelentősek. A forradalmak után ő is keresztülment az érzelmes és miszticizmusba hajló perióduson, hogy azután annál biztosabban találja meg igazi kifejező formáját. Önarcképe, az „Anya a csecsemőjével” és az „Anya a gyermekével” valóságos grafikai remekmű.

Örülünk ennek a kiállításnak, mert még teljesebbé tette azt a képet, amely Derkovits nagyszerű művészetéről bennünk él.

Szépál Árpád: Derkovits rajzai. (Népszava, 1937. okt. 24. – 10.)

Derkovits Gyula grafikai hagyatékának kiállítása. A Tamás-galéria holnap mutatja be Derkovits Gyula rajzainak és grafikai munkáinak azt a részét, amely még nem volt közönség előtt. A rajzok füzetlapokra feljegyzett vonalemlékek. De mindegyik lap Derkovits zseniális tehetségének őrzője. Őszinte inspiráció vetette papírjaira vonalait, a halvány rajzokat, amelyekből pregnáns erővel bontakoznak ki arcok, tájak, hangulatok, állatportrék és ragyogóan megfigyelt groteszk karikatúrák. Nagy előnye a rajzkiállításnak, hogy ilyen tömören és összefoglalóan tudta feltárni Derkovits műhelyének ezeket az értékeit. Egyetlen képpel Derkovits festészetére is emlékeztet a gyűjtemény.

(8 Órai Ujság, 1937. okt. 24. – 7.)

Egy tragikus körülmények közt korán elhunyt nagy művész belső fejlődését, tehetségének felszabadulását és magára találását kísérheti nyomon a látogató azon az érdekes kiállításon, amelyet Derkovits Gyula grafikai hagyatékából rendezett a Tamás Galéria.

Tus- és ceruzarajzok sorakoznak fel itt, kronologikus rendben, beszédesen mutatva művészüik egyéni kialakulásának jellemző útját és fontosabb állomásait. Jórészt vázlatok, első benyomások gyors följegyzései, mintegy röpké előhírnökei a később megvalósult nagyszerű kompozícióknak. Kilenctized részben eddig ismeretlen, ki nem állított anyag ez. Műhelytitkok dokumentuma. Gyűjteménye olyan részlettanulmányoknak, amelyek közt számos önálló értékű, Derkovits művészetét a maga egészében kifejező, pompás darab akad.

A kiállított rajzokon a legrégebb dátum: 1916. Ezek a lapok a fiatal Derkovits akkor még erősen realiztikus látásmódjáról tanúskodnak. Legtöbbjük zsúfoltan

mozgalmas, részletekben elmélyedő, de rendkívül erőteljes, zárt konstrukcióra törekvő. Komorságával pedig híven fejezi ki a szegény emberek, a „megaláztak és megszomorítottak” későbbi festőjének lelki alaphangulatát. 1922 táján – Derkovits bécsi tartózkodása után – egyszerre ugrásszerű a változás: a nehéz, sötét tusfoltok tömege, a naturalista ábrázolásmód eltűnik, hogy helyet adjon a könnyedén lendülő vonalak játékának és a lényeges jegyek sajátosan egyéni, jelzésszerű összefoglalásának. Ettől kezdve a művész már a maga eredeti formanyelvén szólal meg, s mondanivalói évről évre gazdagodnak, egészen haláláig. Tematikáját tekintve Derkovits művészetében egyre kiélezettebb lesz valami dacos, ellenálló, lázongó vonás, amelyet gyakran maró gúny, a torzképrajzoló szatírája tesz még metszőbbé. Keserű csúfolódás ez. S mögötte szinte fanatikus hit érzik. Majd elkövetkezik a részvétben való felolvadás kiegyenlítő periódusa. Az utolsó Derkovits-képek már nem agítálnak hangosan. Sőt nem is gúnyolódnak. A hánytorgó indulat helyébe itt már a szenvedőket ölelő szeretet, Dosztojevskij mélyeséges humanizmusának magyar változata és festői kifejezése lép. A művész nem lázít, de megrendít. Mert ő maga is megrendülten „borul le” – a nyomorultak és kitagadottak örök mártíriuma előtt.

Minderről Derkovits rajzai, vázlatai, futó jegyzetei éppoly híven számolnak be, mint lágy színek harmóniáját megzendítő képei, amelyek közül egy mesteri kompozíció ezen az ízlésesen rendezett, szép és tanulságos kiállításon is bemutatásra kerül.

K. A. [Kárpáti Aurél]: Derkovits Gyula grafikai hagyatéka. (Pesti Napló, 1937. okt. 24. - 17.)

A Tamás Galéria érdekes kiállítást rendezett a tragikus sorsú Derkovits Gyula rajzaiból és grafikai munkáiból. Jó részük ezúttal kerül először a nyilvánosság elé, mert hiszen nem kiállítás céljára készültek, hanem vagy tanulmányul majdani festményekhez, vagy csak egyszerű feljegyzésnek.

Derkovits Gyula lelkének nagy gazdagságáról tesznek tanúságot. Csak úgy buzognak Derkovitsból a képtárgyak: a megfestésre váró jelenetek, a sokalakos és mozgalmas kompozíciók. Tussal, ecsetheggyel jegyezte papírosra ilyen elképzeléseit. Nem egyikük kész kompozíció, sőt megragadó kompozíció. Bár csupa vázlatról van szó, már ebben a kezdetleges állapotukban is nagyszabású elképzelések. A művész temperamentuma fékezetlenül érvényesül előadásukban. Szó sincs róla, nem kalligrafikus ábrázolások, nem is ügyeskedő és tetszetősségre törekvő rajzok. E helyett nagy erő érzik bennök és a jellemzőnek biztos kézzel való megragadása.

A tusrajzokon túl Derkovitsnak egy sor ceruzarajza is újra bemutatásra kerül. Örömet látjuk viszont őket, mint általában Derkovits művészetének minden termékét. Amíg művészünk közöttünk élt, olyan ritkán került műhelyéből valami a nyilvánosság elé. Ritka és kiváltságos művészlélek volt, akit túlon túl kevesen ismernek és még kevesebben méltatnak. Helyes, hogy különböző összeállításban időnként újra mag újra kiállításra kerüljenek munkái, s köztük azok is, amelyeket Derkovits a maga számára készített.

Nagyon tanulságos darabok akadnak közöttük. Jól követhetni rajtok például Derkovits egy-egy kedvelt témájának kialakulását. Élete végső szakaszában Derkovitsban az indulatos lázadó kerekedett felül. A társadalom és az államhatalom igazságtalanságai ellen lázadott. És indulatát keserű szatírjájú rajzokban öntötte ki, amelyekből jól kiérzik felháborodása. Ő maga, aki szegény ördögnek született és viaskodásos életének folyamán a nélkülözésnek és a nyomorgásnak minden változatát végigpróbálta, végül két részre osztotta az emberiséget: szegényekre és gazdagokra. A gazdagokat mind meghízott emberpéldányoknak képzelte el, a szegényeket pedig a gazdagok áldozatainak. „Serlegavatás” című rajzciklusán felháborodással vegyült humorral ábrázolja a potrohos burzsoát, amint ámuldozó és derülő hallgatósága előtt magasra emeli a felavatandó serleget. A gazdagok és hatalmasok eszközeinek tekintette a csendőrt és rendőrt, s azokat is megtermett emberdaraboknak ábrázolta. Miként festményein, ezeken a rajzokon is a felfogás és az előadás művésziessége elveszi a tendencia életét.

Akármilyen tárgyhoz nyúl, megmutatkozik eredendő nagy tehetsége. Kakasrajzain néhány kuszált húzással megjeleníti legjellemzőbb mozdulataiban a baromfiudvar koronázatlan királyát. Megrendítő „Sándor öcsém” és „Erzsi húgom” című két rajza. Mind a kettőn halottak megmerevült fejét ábrázolja nagy és kemény erővel, mint mindig: a jellemzőnek nyomatékos kidolgozásával. A jellemző, a karakter megkeresése annyira fontos volt neki, hogy a torzításig elment érte. Tussal rajzolt, már-már festményszerű önarcképe a legbeszédesebb példa reá.

Érdekes művész volt minden keze húzásában. Gonosz végzet volt az, amely olyan fiatalon elrabolta tőlünk.

(e. a.) [Elek Artúr]: *Derkovits Gyula grafikai hagyatéka.* (Ujság, 1937. okt. 24. - 12.)

Derkovits Gyula grafikai hagyatéka. A Tamás Galéria (Akadémia utca 8.) Derkovits Gyula grafikai hagyatékát mutatja be. Nagyobbára azokat a tus-, toll- és ceruzarajzokat, amelyeken a zseniális festő egy-egy művészi ötletét, természetmegfigyelését vetette papírra. Az első lapokon, a tusrajzokon szélesen, festőien ábrázolja a motívumot, akkor még nem hevíti át a szenvedély, amellyel a mai társadalmi rend korlátait ostromolta. De a forradalmi hév későbbi rajzaiban is az artistikum tökéletes szűrőin át érvényesül, alig érezzük romboló gondolatait, csak megfigyelésének igazát, kifejezésének jellemző erejét, melyek telítve vannak a pellengérré állított, pöffeszkedő, hivalkodó gazdagság groteszk vonásaival. Karakterisztikus ránézve, ahogy megmutatja a fölfuvalkodott, tétlenségében elhízott asszony visszataszító bájait. Mindezt később néhány finom vonallal, árnyék nélkül, de annál markánsabban rögzíti meg. Stílusa néhol rajzaiban is dekoratívvá válik. A dekoratív vonás hozta később közel festészetét a posztimpreszionisták stílushoz, ez emelte művészetét a gondolati tilalom illusztrálása fölé. A Dózsa-lázadásra vonatkozó metszetei hiányoznak a bemutatott gyűjteményből, ellenben itt látjuk a monumentális „Halottsiratás”-t, amelyben reneszánsz mesterre valló felfokozott

kifejezéssel, a kezek és az arc beszédével örökíti meg a drámai jelenetet. Halott testvéreinek képe is megrázó.

(Budapesti Hirlap, 1937. okt. 27. - 11.)

Ez a néhány év előtt fiatalon és tragikusan elköltözött festőnk, Derkovits Gyula, nagy művész, kivételes művész életművének azok azokban a forgácsaiban is, amelyeket most, méltó kegyelettel a Tamás Galéria állított ki. Másfélszáz rajz, vázlat - egy szenvedésekben, művészi és emberi problémákban elégett festőélet hamva. És mégsem: műterem-hulladék, mert Derkovitsnak majdnem minden rajza felkavar bennünk valamit. Egy-egy nagy alkotásának emlékét, egy-egy lelki problémájának megérzését, nem is szólva arról, mennyi csodálattal adózhatunk művészetének akkor is, ha világnézetében gyilkosan keserű életérzésében egyébként nem tudjuk követni. 1917-től egészen haláláig „feljegyzett” művészi, lelki impressziói vonulnak fel itt előttünk: látjuk egész festői fejlődésének útját a természettől, majd a modorosságtól való felszabadulásának küzdelmeit, amíg meg nem találja azt az egyéniséget, amellyel a modern magyar festőművészet történetébe örökre beírta nevét. Nemcsak mint emberi és művészi, hanem mint művészettörténeti dokumentumok is ritka érdekességűek ezek a Derkovits-rajzok a Tamás Galéria falain.

(f. j.) [Fóthy János]: *Derkovits Gyula grafikai hagyatéka a Tamás Galériában.* (Pesti Hirlap, 1937. okt. 27. - 12.)

Derkovits Gyula: Önarckép, 1934. Olaj, vászon kartonon, 42,2 x 43,2.
MNG ltsz.: F.K. 10.335. © Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria